

TRAFFICKING

Handel med kvinner for seksuelle formål

Kandidatnummer: 341

Veileder: Ståle Eskeland

Leveringsfrist: 25.04.2006

(* regelverk for spesialoppgave på:

<http://www.jus.uio.no/studier/regelverk/utf-forskr-vedlegg-i.html>

regelverk for masteroppgave på:

<http://www.jus.uio.no/studier/regelverk/master/eksamensforskrift/kap6.html>)

Til sammen 16831 ord

17.06.2006

Innholdsfortegnelse

1	PROBLEMSTILLING, TEMA OG AKTUALITET	1
2	AVGRENSNING	3
3	RETTSKILDER	6
3.1	Ordlyd	6
3.2	Forarbeider	6
3.3	Rettspraksis	7
3.4	Palermoprotokollen	8
3.5	Reelle hensyn	11
4	HVORDAN ER HANDEL MED KVINNER KRIMINALISERT I NORGE?	12
5	GENERELT OM STRAFFELOVENS § 224	14
6	DEN STRAFFBARE HANDLINGEN	16
6.1	”Utnytte”	16
6.2	”Forlede”	17
6.3	Midlene:	18
6.4	Formålet	25
7	MEDVIRKNINGSHANDLINGEN	29
7.1	Generelt	29

7.2	Hva slags handlinger kan være medvirkningshandlinger etter strl. § 224 annet ledd bokstav a)?	30
7.3	Strl. § 224 annet ledd bokstav b) omfatter den som ”på annen måte medvirker til utnyttelsen eller forledelsen.”	31
8	FORSØK	38
8.1	Generelt	38
8.2	Forsøkets nedre grense	39
8.3	Særskilt om strl. § 224 annet ledd bokstav a) i forsøkssammenheng.	43
8.4	Særskilt om forberedelsesdeliktet strl. § 162 c).	45
9	STRAFFRIHETSGRUNNER – SAMTYKKE	48
10	SKYLD	51
10.1	Dekningsprinsippets rekkevidde	52
10.2	Medvirkningshandlinger og skyld:	53
11	KONKURRENS	55
11.1	Generelt	55
11.2	Realkonkurrens	55
11.3	Idealkonkurrens	57
12	SÆRSKILT OM FORHOLDET MELLOM STRL. § 224 OG STRL. § 202 ”HALLIKPARAGRAFEN”.	60
13	LITTERATURLISTE	62

1 Problemstilling, tema og aktualitet

Jeg vil i denne oppgaven undersøke hva som er gjeldende norsk strafferett når det gjelder handel med kvinner for seksuelle formål. Trafficking – eller handel med kvinner – er et sterkt økende menneskerettighetsproblem og et problem som stiller samfunnet overfor særlige utfordringer. Ofte er handelen organisert slik at den kan være vanskelig å bekjempe. Organiserte kriminelle opptrer ofte på tvers av landegrensene.¹ Europol² anslår at menneskehandel nå er den tredje mest profitable illegale virksomheten på verdensplan med en profitt på mellom 7 og 9 milliarder dollar pr år.

Effektiv innsats mot menneskehandel forutsetter et bredt og koordinert samarbeid både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Dette er bakgrunnen for at Norge de senere årene har iverksatt ulike tiltak for å bekjempe denne typen kriminalitet. Norge har for eksempel inngått flere internasjonale avtaler og erklæringer som berører kvinnehandelen. Et eksempel er FNs kvinnekonvensjon som inneholder materielle rettigheter for kvinner. Et annet eksempel er Beijing Deklarasjon og plattform fra FNs 4. kvinnekonferanse, samt sluttokumentet fra FNs spesialorgan om oppfølging av Beijing. Denne deklarasjonen er en internasjonal handlingsplan som først og fremst skal fremme likestilling mellom kjønnene, men som også retter seg mot tiltak for å bekjempe handel med kvinner. I tillegg har Norge den 13. desember 2000 undertegnet FNs konvensjon mot grenseoverskridende organisert kriminalitet samt tilhørende protokoll for å forebygge, bekjempe og straffe handel med mennesker – særlig kvinner og barn (Palermoprotokollen). For å kunne ratifisere konvensjonen var det nødvendig med en lovendring. Strl. § 224 ble derfor endret ved lov

¹ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002 - 2003) s. 3.

² Steve Harvey, Europol, at meeting of the EU Ekspert group of the EØU Kommision on trafficking in human beings.

den 4. juli 2003. Videre undertegnet Norge i fjor Europakonvensjonen mot menneskehandel.

Regjeringen har dessuten utarbeidet to handlingsplaner for å bekjempe menneskehandel. I disse skisseres konkrete tiltak for å beskytte og hjelpe personer som har vært utsatt for menneskehandel samt tiltak for å forebygge og å avdekke menneskehandel. Den første handlingsplanen gjaldt i perioden 2003 - 2005. Den samlede økonomiske rammen var på 100 millioner kroner. Handlingsplan nummer to gjelder perioden 2006 – 2008, og bygger på erfaringene fra den første. Noen av tiltakene videreføres fra den første planen, mens andre tiltak er nye. Den siste handlingsplanen er ikke trådt i kraft.

Hvor mange er kvinner er gjenstand for kvinnehandel?

Det er umulig å finne ut nøyaktig hvor mange som blir utnyttet i denne industrien verken i Norge, Europa eller på verdensbasis. Imidlertid har IMO (International organization of migration) foretatt en kvalifisert gjetning og anslår at minst 500 000 kvinner hvert år blir solgt til prostitusjonsmarkedet i Europa. Pro-senteret opplyser at det registrerte 846 kvinnelige prostituerte i 2001. 19 % av disse var av utenlandsk herkomst. I de siste årene har bildet endret seg kraftig. I 2004 var tallene 1403 kvinner, mens andelen av utenlandske prostituerte var økt til 63 %. Fram til midten av april 2005 møtte Pro Senteret 748 kvinner med utenlandsk opprinnelse. Dette styrker antakelsen om at stadig flere kvinner utsettes for menneskehandel i Norge.³

³ Jf. Årsrapporten til Rosa (2005) s. 3.

2 Avgrensning

Jeg skal i denne oppgaven konsentrere meg om gjeldende norsk strafferett når det gjelder ”handel med kvinner for seksuelle formål”. Denne problemstillingen er kun en av flere problemstillinger som er aktuelle under temaet menneskehandel. Menneskehandel er definert i strl. § 224 som:

”Den som ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd utnytter en person til

- a) prostitusjon eller andre seksuelle formål,
- b) tvangsarbeid,
- c) krigstjeneste i fremmed land eller
- d) fjerning av vedkommendes organer,

eller som forleder en person til å la seg bruke til slike formål, straffes for menneskehandel med fengsel inntil 5 år.

På samme måte straffes den som

- a) legger forholdene til rette for slik utnyttelse eller forledelse som nevnt i første ledd ved å anskaffe, transportere eller motta personen,
- b) på annen måte medvirker til utnyttelsen eller forledelsen, eller
- c) gir betaling eller annen fordel for å få samtykke til utnyttelsen fra en person som har myndighet over den fornærmede, eller som mottar slik betaling eller annen fordel.

Den som begår en handling som nevnt i første eller annet ledd mot en person som er under 18 år, straffes uavhengig av om vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd er anvendt.

Grov menneskehandel straffes med fengsel inntil 10 år. Ved avgjørelsen av om overtredelsen er grov, skal det særlig legges vekt på om den som ble utsatt for handlingen, var under 18 år, om det ble brukt grov vold eller tvang eller om handlingen ga betydelig utbytte.”

Dette straffebudet gjelder ikke bare handel med kvinner for seksuelle formål. Jeg kommer ikke til å behandle den delen av bestemmelsen som gjelder tvangsarbeid, krigstjeneste i fremmed land eller fjerning av vedkommendes organer (jf. strl. § 224 første ledd bokstav b) til d)). Oppgaven vil bli for omfattende dersom jeg hadde valgt å tolke hele bestemmelsen, og per i dag har ingen andre forhold enn menneskehandel for prostitusjonsformål blitt etterforsket med hjemmel i denne paragrafen.⁴

Når det gjelder strl. § 224 annet ledd som omhandler medvirkning, kommer jeg til å avgrense mot den type medvirkning som følger av strl. § 224 annet ledd bokstav c).

I forbindelse med at jeg behandler forsøk på menneskehandel, vil jeg også se på et par sentrale spørsmål i forhold til spesialbestemmelsen i strl. § 162 c) som gjør det straffbart å inngå avtale om å begå alvorlige straffbare handlinger som ledd i organisert kriminalitet. Jeg avstår fra å tolke alle vilkårene i bestemmelsen siden hensikten på dette punktet er å gi en oversikt over straffbare handlinger som hører til i periferien av hva man først og fremst forbinder med menneskehandel.

Jeg vil se nærmere på handel med kvinner og avgrenser mot handel med barn. Det betyr at jeg ikke kommer til å behandle strl. § 224 tredje ledd som gjelder menneskehandel med personer under 18 år. Videre er kjøp av seksuelle tjenester fra personer under 18 år straffbart, jf. strl. § 203. Av Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) om lov om endringer i straffeloven er dette forbudet begrunnet med at denne aldergruppen trenger særskilt beskyttelse. Kjøp av seksuelle tjenester av barn i denne gruppen er enda mer straffverdig og uønsket enn kjøp av seksuelle tjenester fra voksne. Her har Norge lagt seg på lik linje med Danmark og Finland, og vi har her nordisk rettsenhet. Jeg kommer ikke til å behandle denne bestemmelsen.

⁴ Jf. May-Len Skilbrei, Forsker for Fafo.

Det internasjonale samfunnet har de siste årene vedtatt flere konvensjoner for å hindre handelen med barn; FNs barnekonvensjon og tilleggsprotokollen om salg av barn, barneprostitusjon og barnepornografi og ILO konvensjon nr. 182 om verste former for barnearbeid. Disse konvensjonene forplikter Norge i kampen mot barnehandel. Jeg går heller ikke til gå inn på disse.

Jeg avgrenser også mot straffeutmåling for menneskehandel. Strl. § 224 rammer både simpel og grov menneskehandel. Den ordinære strafferammen er fengsel inntil fem år, jf. første ledd, jf. annet ledd. Etter fjerde ledd første punktum straffes grov overtredelse av strl. § 224 med fengsel inntil ti år. Jeg kommer ikke til å redegjøre for hvilke momenter som særlig skal ha betydning for om overtredelsen bedømmes som grov, og avgrenser derfor mot strl. § 224 fjerde ledd.

Strl. § 60 a) er en generell straffskjerpingsregel for organisert kriminalitet. Denne bestemmelsen kan føre til at strafferammen i strl. § 224 blir forhøyet inntil det dobbelte, men maksimalt med fem års fengsel dersom virksomheten er organisert. Siden bestemmelsen gjelder temaet straffeutmåling, kommer jeg heller ikke til å behandle de spesielle spørsmålene som oppstår ved anvendelsen av strl. § 60 a).

Til slutt vil jeg ta for meg strl. § 202 i den grad bestemmelsen er relevant i forhold til oppgavens problemstilling. Fremstillingen på dette punkt er ikke en uttømmende redegjørelse av "hallikparagrafen", jf. strl. § 202.

3 Rettskilder

For å komme frem til rettsregelen i strl. § 224 har jeg anvendt alminnelige rettskildeprinsipper.

3.1 Ordlyd

På strafferettens område gjelder legalitetsprinsippet. Strafferettslige inngrep overfor borgerne må ha hjemmel i lov. Det betyr at rettsanvendelsen per definisjon blir lovbundet. På strafferettens område kan rettsskapelse i prinsippet bare skje ved at det vedtas bestemmelser som er "lov", jf. Grl. § 96, første punktum. Dette innebærer at hvis lovhjemmel mangler må domstolene frifinne. Dette er begrunnelsen for hvorfor man må ta utgangspunkt i lovens ordlyd når man skal tolke en straffebestemmelse. Strl. § 224 inneholder en del skjønnsmessige vilkår, for eksempel "misbruk av sårbar situasjon" og "annen utilbørlig atferd". Språket setter her en grense for hvor presise slutninger man kan trekke fra rettskildefaktoren ordlyd.

I disse tilfellene kan man ikke begrunne tolkningsresultatet med en direkte henvisning til den alminnelige språklige forståelsen. Man må foreta en avveining av slutninger fra andre rettskildefaktorer for å komme frem til rettsregelen. Ved tolkningen av strl. § 224 finnes det begrenset med rettskilder på området.

3.2 Forarbeider

Lovforarbeider er dokumenter som er utarbeidet med sikte på å få vedtatt en lovtekst.⁵ De med særskilt relevans i forhold til tolkningen av strl. § 224 er Ot. prp. nr 62 (2002-2003) og innstillingen fra vedkommende stortingskomité til Odelstinget (Innst. O. nr. 118 (2002-2003)).

⁵ Jf. Eskeland (2006) s. 123.

Generelt gjelder det at slutninger fra forarbeider fra Stortinget bør tillegges vekt på grunn av demokratihensynet: Det er Stortinget som har den lovgivende makten, og forarbeider som stammer fra Stortinget gir uttrykk for hva Stortinget mener med den vedtatte lovbestemmelsen. Det bør også legges stor vekt på proposisjonen. I den sies det ofte hvordan loven skal forstås og hvilke hensyn som ligger bak formuleringen av lovteksten. Derfor kan proposisjonen være en god veiviser ved lesing av teksten og et bedre middel til å sikre ensartete tolkninger sammenliknet med Innstillingen til Odelstinget.⁶ Ved tolkningen av strl. § 224 er det som regel Ot. prp nr. 63 (2002-2003) som inneholder holdepunkter for tolkningen av bestemmelsen. Slutningene fra forarbeidene må tillegges stor vekt ved tolkningen av strl. § 224 fordi det foreligger lite rettspraksis på området.

3.3 Rettspraksis

Generelt er det slik at når en høyesterettsdom direkte avgjør et tolkingsspørsmål så har dette større vekt enn andre rettskildefaktorer.⁷ Ved tolkningen av strl. § 224 foreligger det kun én høyesterettsdom. Dommen ble avsagt 7. februar 2006 og gjelder lovtolkning og straffeutmåling. Denne dommen må tillegges avgjørende vekt så langt den rekkes fordi det er den eneste høyesterettsdommen som sier noe om tolkningen av strl. § 224, og fordi denne avgjørelsen er meget fersk. I tillegg var den enstemmig.

Videre finnes det kun to tingrettsdommer hvor man finner holdepunkter for tolkningen av den nye menneskehandelbestemmelsen. Den første ble avsagt den 1.4.2005 av Trondheim tingrett. Et av hovedspørsmålene i denne dommen var om de tiltalte kunne dømmes for overtredelse av strl. § 224 om menneskehandel, eller om forholdet måtte nedsubsumeres til strl. § 202 om hallikvirksomhet. Begge ble blant annet dømt for overtredelse av strl. § 202 første ledd bokstav a), men frifunnet for menneskehandel, jf. strl. § 224. Dommen ble videre anket til Frostating lagmannsrett som 20.09.05 avsa fellende dom om grov menneskehandel utøvet som ledd i virksomheten til en organisert kriminell gruppe, jf. strl.

⁶ Jf. Eckhoff, *Rettskildelære* s.73.

⁷ Jf. Eckhoff, *Rettskildelære* s.15.

§ 60 a). Denne ble igjen anket til Høyesterett. Den 7.2.2006 forkastet Høyesterett enstemmig anken over lovanvendelsen og straffeutmålingen. Dermed har Høyesterett godtatt lovanvendelsen i lagmannstretten, og det er derfor denne tolkningen som uttrykker gjeldende rett på området.

Den andre tingrettsdommen ble avsagt den 31.10.2005 – også av Trondheim tingrett.

Denne saken kan sees som en fortsettelse av saken som var opp i tingretten første gang da politiet hadde klart å få utlevert den angivelige ”hovedmannen” til Norge.

Hovedspørsmålet var om den tiltalte kunne dømmes for menneskehandel, jf. strl. § 224.

Den tiltalte ble blant annet dømt for grov menneskehandel. Dommen ble først anket til Frostating lagmannsrett, men anken ble trukket tilbake etter at Høyesterett hadde avsagt sin kjennelse.

Når det gjelder de to tingrettsdommene vil disse ha liten rettskildemessig vekt. De er kun egnet til bruk som illustrasjonsmateriale. I den grad jeg henviser til disse i oppgaven er det for å illustrere eksempler.

3.4 Palermoprotokollen

FN-konvensjonen mot grenseoverskridende organisert kriminalitet, og protokollen for å forebygge, bekjempe og straffe menneskehandel (Palermoprotokollen) ble ratifisert av Norge 13. desember 2000. Strl. § 224 ble endret for å gjøre det mulig for Norge å ratifisere denne. Definisjonen av hva menneskehandel innebærer i strl. § 224 samsvarer i stor grad med definisjonen av menneskehandel i Palermoprotokollens artikkel 3:

Artikkel 3: Termbruk

- a) “handel med mennesker”: rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av personer, ved hjelp av trusler om bruk av vold eller bruk av vold eller andre former for tvang, av bortføring, av bedrageri, av forledelse, av misbruk av myndighet eller av sårbar stilling eller av å gi eller å motta betaling eller fordeler for å oppnå samtykke fra en person som har kontroll over en annen person, med sikte på utnytting. Utnytting skal som et minimum omfatte utnytting av andres

prostitusjon eller andre former for seksuell utnytting, tvangsarbeid eller tvangstjenester, slaveri eller slaveriliknende praksis, trelldom eller fjerning av organer,

b) samtykke fra et offer for handel med mennesker til den tilsiktede utnyttingen nevnt i bokstav a) i denne artikkel skal være uten betydning der noen av midlene nevnt i bokstav a) er brukt,

c) rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av et barn med sikte på utnytting skal anses som “handel med mennesker” selv om ingen av midlene nevnt i bokstav a) i denne artikkel er brukt,

d) “barn”: person under atten år.

Videre:

Artikkel 5: Kriminalisering

1. Hver statspart skal vedta de lover og treffe andre tiltak som er nødvendige for å fastsette som lovbrudd atferden nevnt i artikkel 3 i denne protokoll når handlingen er begått forsettlig.

I forarbeidene fremkommer det av odelstingsproposisjonen⁸ at ”departementet holder fast ved at definisjonen i FN-protokollen må være utgangspunktet for utformingen av straffebudet, men at ordlyden må tilpasses norske lovgivningstradisjoner på strafferettens område.” Videre fremgår det av forarbeidene til lovendringen at hensikten var å oppfylle Norges folkerettslige forpliktelser etter konvensjonen og protokollen, uten begrensninger, men med visse utvidelser. Det betyr at tolkninger som følger av Palermoprotokollen er

⁸ Jf. Ot. prp. nr.62 (2002-2003) s. 63.

relevante som tolkningsmomenter ved tolkningen av strl. § 224, jf. teori og rettspraksis. På den annen side er Protokollen ikke gjort til norsk lov på samme måte som for eksempel Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK). Ingen kan derfor dømmes direkte på grunnlag av Palermoprotokollen. Etter protokollen er det staten som er subjektet og ikke borgerne. Dette skiller seg fra EMK hvor det er skjedd en inkorporasjon. I disse tilfellene dømmer domstolene direkte på grunnlag av EMK. Palermoprotokollen er derimot relevant jfr. presumsjonsprinsippet. Etter presumsjonsprinsippet formodes norsk intern rett å være i samsvar med folkeretten.⁹ Dette innebærer at dersom norske regler kan tolkes på flere måter, mens kun en samsvarer med folkeretten, vil denne tolkningen bli lagt til grunn.

Ved tolkningen av strl. § 224 vil for eksempel formålet i Palermoprotokollens artikkel 2 være et sentralt tolkningsmoment. Av artikkel 2 fremkommer det at formålet i protokollen er ”a) å forebygge og bekjempe handel med mennesker, med særlig vekt på kvinner og barn, b) å beskytte og bistå ofre for slik handel, med full respekt for deres menneskerettigheter, og c) å fremme samarbeid mellom statsparter med sikte på å oppnå disse målsettingene”.

Når det gjelder strl. § 1 annet ledd følger det av denne at: Straffelovgivningen gjelder med de begrensninger som følger av overenskomst med fremmed stat (traktater eller konvensjoner) eller av folkeretten for øvrig (folkerettslig sedvane).

Ved denne bestemmelsen er folkeretten generelt gjort til en del av norsk strafferett hvis det er til den siktedes fordel, jf. ordlyden ”begrensninger”. Når det gjelder Palermoprotokollen er det ikke snakk om en konvensjon som gir siktede rettigheter. Det er derimot en konvensjon som har til formål å bekjempe internasjonal kriminalitet. Palermoprotokollen pålegger Norge å gjøre menneskehandel straffbart, jf. artikkel 5. I disse tilfellene får ikke strl. § 1 annet ledd noen betydning. Bestemmelsen er dog ikke til hinder for at Norge kan straffe strengere enn det som følger av konvensjonen.

⁹ Jf. Møse, 2002 s.172.

3.5 Reelle hensyn

Reelle hensyn er ofte definert som verdier som det kan eller skal legges vekt på for å komme fram til et godt tolkningsresultat.¹⁰

Generelt i strafferetten er det særlig to grupper av reelle hensyn som har relevans ved tolkningen av et straffebud: Hensynet til handlingens straffverdighet og hensynet til prevensjon.¹¹

Hensynet til allmennprevensjon er ofte begrunnet med effektivitetshensyn. I forhold til strl. § 224 tenker man på hensynet til effektivt å forebygge og bekjempe handel med mennesker, med særlig vekt på kvinner og barn.

Når det gjelder hensynet til straffverdighet fremkommer det av forarbeidene at man ved tolkningen av strl. § 224 må ha fokus på det straffverdige i å utnytte andre mennesker til seksuelle formål – herunder å forlede noen til prostitusjon, eller til å fortsette med det, eller å utnytte andres prostitusjon. Disse hensynene vil naturlig nok tillegges stor vekt i tilfeller hvor mer sentrale rettskildefaktorer ikke gir noe entydig svar. Et eksempel på en slik situasjon er når man skal trekke opp grensene for hva som omfattes av de skjønnsmessige uttrykkene i strl. § 224. Ved tolkningen av for eksempel ”misbruk av sårbar situasjon” og ”annen utilbørlig atferd” vil reelle hensyn få stor vekt. Hensynet til allmennprevensjon og straffverdighet blir også tillagt vekt for å støtte opp om de slutningene som følger av andre rettskildefaktorer.

Effektivitetshensynet har ikke bare betydning som rettskildefaktor ved tolkningen av strl. § 224, men det gir i tillegg et signal til Påtalemyndigheten om hvordan man skal prioritere saker. Det allmennpreventive hensynet er sterkt understreket i både odelstingsproposisjonen og i innstillingen til Odelstinget.

¹⁰ Jf. Eskeland, (2006) s. 130.

¹¹ Jf. Eskeland, (2006) s. 131.

4 Hvordan er handel med kvinner kriminalisert i Norge?

Man har i Norge en straffebestemmelse som forbyr menneskehandel generelt, jf. strl. § 224. Det er også forbudt å fremme prostitusjon, jfr. strl. § 202, samt å kjøpe seksuelle tjenester fra personer under 18 år, jf. strl. § 203. Man har altså flere straffebestemmelser som forbyr kjønnshandel.

På den annen side er det ikke forbudt å selge sex, eller å kjøpe sex fra personer over 18 år. Det er kun handlinger som profiterer på andres prostitusjon som er straffbare. Et forbud om kjøp og salg av sex ble vurdert i forarbeidene til dagens lovgivning på området.¹² Etter utvalgets vurdering var det kriminalpolitisk uaktuelt å kriminalisere slike handlinger. Begrunnelsen var at et forbud her ville bryte med norsk rettstradisjon på området. Utvalget påpekte at det er mange problemer knyttet til prostitusjon, og at kriminalisering av kundene kanskje vil bidra noe til å redusere omfanget av åpen prostitusjon, men at hensynet mot kriminalisering likevel veier tyngre. Det ble anført at sideeffekten av en kriminalisering av prostitusjon er vanskelig å overskue. Utvalget var redd for at prostitusjonsvirksomheten da ville foregå mer i det skjulte og at hallikene og bakmennene ville få økt makt. En mulig konsekvens av dette kan være at prostituerte blir mer tilbakeholdne med å anmelde voldtekt og annen vold. Kriminalisering av prostitusjon kan også føre til at de prostituerte unnlater å undersøke seg hos lege.

Straffesanksjonering av prostitusjon kan også skape problemer i forhold til seksuelle forhold som bør aksepteres. For eksempel i de tilfellene to voksne single personer inngår en avtale om å være elskere. Utvalget mente at man her kunne få store problemer med å håndheve et slikt forbud. Håndhevingen ville sannsynligvis bli lite effektiv, med mindre politiet setter inn betydelige ressurser. Både Justisdepartementet¹³ og Justiskomiteen¹⁴ sa

¹² Jf. Ot.prp.nr.28(1999-2000) s. 59.

¹³ Jf. Ot. prp. nr.28 (1999-2000) s. 59.

¹⁴ Jf. Inst. O. nr.92 (1999-2000).

seg enig med utvalget i at det ikke bør foreslås et generelt forbud mot kjøp og salg av seksuelle tjenester, og de sluttet seg til utvalgets argumenter mot et forbud.

5 Generelt om straffelovens § 224

Det foreligger straffbar menneskehandel når følgende fire straffbarhetsvilkår er oppfylt:

Det må foreligge en straffbar atferd. I forhold til strl. § 224 betyr det at følgende vilkår må være oppfylt:

- 1) Det må foreligge ”vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd”
- 2) Man må ha ”utnyttet en person” eller ”forledet en person”
- 3) Og man må ha utnyttet eller forledet personen, ved bruk av de nevnte tvangsmidlene, til ”prostitusjon eller andre seksuelle formål”

I tillegg omfattes medvirkning, enten ved at man:

- 1) ”legger forholdene til rette for slik utnyttelse eller forledelse som nevnt i første ledd ved å anskaffe, transportere eller motta person”, eller
- 2) ”på annen måte medvirker til utnyttelsen eller forledelsen”

Forsøk er straffbart jf. strl. § 49.

Straffbarhetsvilkår nummer to går ut på at det ikke må foreligge en straffrihetsgrunn.

Straffrihetsgrunnene kan både være lovfestede og ulovfestede. I forhold til tolkningen av strl. § 224 er det spesielt samtykke som straffrihetsgrunn som vil bli behandlet i oppgaven. Det følger direkte av ordlyden i strl. § 224 at samtykke er uten betydning for straffbarheten. Flere av lovens uttrykk inneholder elementer av tvang og frihetsberøvelse slik at vilkårene aldri vil være oppfylt dersom det foreligger et samtykke.

Ved siden av den objektive overtredelsen av strl. § 224 kreves subjektiv skyld hos den som handler. ”Skyld” er et juridisk begrep som forutsetter at gjerningsmannen kan bebreides for å handle slik han gjorde. For overtredelse av strl. § 224 kreves det forsett, jf. strl. § 40 første ledd som er hovedregelen om den skyldgraden som kreves for at en forbrytelse anses straffbar. Jeg kommer til å behandle enkelte spørsmål som kommer opp i forbindelse med

skyldkravet i strl. §224. Videre må gjerningspersonen ha vært tilregnelig i gjerningsøyeblikket. Det betyr at strafferettslig ansvar forutsetter en viss grad av sjelelig sunnhet og modenhet hos gjerningsmannen.¹⁵ Jeg kommer ikke til å behandle straffbarhetsvilkåret tilregnelighet.

¹⁵ Jf. Johs Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 288.

6 Den straffbare handlingen

Kjernen i straffebudet er å ”utnytte” en person til nærmere bestemte formål som er regnet opp i strl. §224 første ledd bokstav a)-d), eller til å ”forlede” en person til å la seg utnytte til slike formål. Straffebudet er utformet i samsvar med forpliktelsene i Palermo-protokollens artikkel 5, jf. artikkel 3.

6.1 ”Utnytte”

Når man skal tolke dette begrepet må man i tråd med alminnelig rettskildelære ta utgangspunkt i den alminnelige språklige forståelsen av ordlyden. Når man utnytter en person bruker man vedkommende for å oppnå en fordel for seg selv. En slik alminnelig forståelse av ordlyden er også lagt til grunn i odelstingsproposisjonen.¹⁶ Dette vil typisk være en direkte eller indirekte økonomisk fordel, eller fordelene kan bestå i å oppnå en viss posisjon i et bestemt miljø, eller gjentjenester, dette fremkommer også av odelstingsproposisjonen på samme sted.¹⁷

Spørsmålet er hvilken rekkevidde vilkåret ”utnytte” har. Med utgangspunkt i ordlyden ser man at vilkåret ”utnytte” isolert sett er generelt og vidt utformet. Lest isolert skulle man kanskje tro at dette alternativet også omfatter kjøp av seksuelle tjenester fra en prostituert. Leser man derimot bestemmelsen i sammenheng med de aktuelle tvangsmidlene ser man at ikke all type utnyttelse omfattes. Utnyttelsen må skje ”ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd.”

Av forarbeidene¹⁸ går det frem at man i den bestemmelsen som ble sendt på høring bare nevnte utnyttelsesalternativet uten at man samtidig ramset opp tvangsmidlene.

Begrunnelsen for at man endret dette slik at strl. § 224 nå også nevner tvangsmidlene var at

¹⁶ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 75.

¹⁷ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 75.

¹⁸ Jf. Ot. prp. nr.62 (2002-2003) s. 47.

departementet vurderte det slik at begrepet ”utnytte” var såpass vidt at det kunne skape usikkerhet om hvilke handlinger som faktisk rammes. Ved å nevne midlene var meningen å konkretisere innholdet i gjerningsbeskrivelsen. Forarbeidene presiserer videre hva som ligger i begrepet ”utnytter”. Dette skal forstås som faktisk utnyttelse, og det bør ikke spille noen rolle hvordan vedkommende kom inn i situasjonen.

I dommen fra Frostating lagmannsrett, avsagt den 20.09.2005, bestod den straffbare handlingen i å bruke seks kvinner fra Estland til å prostituere seg.

Prostitusjonsvirksomheten bidro til at de tiltalte økte sin organiserte virksomhet og at de tok 75 % av inntjeningen til jentene (samlet bruttoinntjening til de tiltalte utgjorde her 1,8 millioner kroner).

6.2 ”Forlede”

Dette er nevnt som et eget straffealternativ ved siden av det å ”utnytte” en person. En alminnelig språklig forståelse av uttrykket innebærer å lokke noen til å velge et handlingsalternativ som man ellers ikke ville ha valgt. Som eksempel kan man tenke seg at en kvinne får et tilbud gjennom en person hun har tillit til om å arbeide som au pair i Norge. Når hun kommer til Norge ender hun i stedet opp som prostituert.

Hva som ligger i begrepet ”forlede” er nærmere omtalt i forarbeidene til straffeloven § 224. Det følger av odelstingsproposisjonen¹⁹ at ” Det å forlede noen innebærer en psykisk påvirkning som fører til at den som blir ”forledet” blir ført bak lyset eller lurt til å være med på noe som han eller hun ellers ikke ville ha blitt med på”. Denne uttalelsen er i samsvar med det man kan utlede av ordlyden. Leser man bestemmelsen i sammenheng følger det ikke av ordlyden noe krav om at tiltalte må ha forledet fornærmede ”ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd”. Av odelstingsproposisjonen på side 75 fremgår det derimot at ”Utnyttelsen eller forledelsen må ha skjedd ved bruk av vold eller trusler, misbruk av sårbar situasjon eller ved annen utilbørlig atferd.”

¹⁹ Jf. Ot. prp. nr 62 (2002-2003) s. 97.

Denne forståelsen er også lagt til grunn i den ene tingrettsdommen som omhandler menneskehandel.²⁰ Det som her blir sagt i forarbeidene gir liten mening. For eksempel kan man ikke forlede noen ved "vold eller trusler"; man kan ikke samtidig lokke vedkommende til noe man ellers ikke ville ha valgt samtidig som man truer vedkommende. Mer tvilsomt er det om man kan forlede noen ved "misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd." På dette punktet trekker slutninger fra ordlyden og forarbeidene i ulik retning. Etter min vurdering må slutninger fra ordlyden tillegges avgjørende vekt. Dette fordi forledelse ikke passer med anvendelse av midlene, og dersom lovgiver har ment at vold, trusler og så videre skulle være en begrensning for hvilke typer forledelse som rammes burde dette kommet eksplisitt til uttrykk i bestemmelsen.

Noen ganger kan den som står for selve utnyttelsen, selv ha forledet personen inn i situasjonen, og da kan de to alternativene gli over i hverandre. Eksempelvis den personen som fremsatte jobbtilbudet som au pair også er den samme personen som senere utnytter kvinnen for prostitusjonsformål.

Grensen mellom de to alternativene er ikke helt klar, men det sentrale må være at i utnyttelsestilfellene foreligger det et element av tvang eller makt, mens forledelse henspiller i større grad på at man bruker fornærmedes egen vilje til å gå med på noe man ikke helt skjønner hva innebærer.

6.3 Midlene:

Videre må man "ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd" utnyttet en person. Det er tvilsomt om anvendelse av disse midlene også er et krav i forhold til forledelsesalternativet, (se ovenfor pkt. 6.2).

²⁰ Trondheim tingrett 31.10.2005 s.24.

”Vold”

Voldsbegrepet er også benyttet i andre bestemmelser i straffeloven. I forhold til strl. § 228 er ordlyden blitt forstått slik at vold innebærer ”en kraftanvendelse av en viss styrke mot en annens legeme”. Typiske eksempler på vold er slag og spark. Disse tilfellene skaper ikke tolkningsproblemer. Også skalle, klype, lugge, ta strupetak, riste, stikke, brenne hud og mer til vil nok gå inn under bestemmelsen i følge ordlyden. Vold er et vagt begrep, og man finner ingen legaldefinisjon av begrepet i straffeloven; grensen for hva som omfattes av uttrykket må derfor trekkes skjønnsmessig. Spørsmålet er om man skal forstå voldsbegrepet som man har en fast praksis for i strl. § 228.

I forarbeidene til strl. § 224 står det at vold skal forstås på samme måte som i strl. § 228. På den annen side er hensynene som ligger bak strl. § 224 andre enn hensynene bak strl. § 228. I strl. § 228 er meningen å ramme selve voldsutøvelsen i seg selv mens det som er avgjørende etter strl. § 224 er om volden er tilstrekkelig ved utnyttning av fornærmede til nærmere bestemte formål. Etter menneskehandelbestemmelsen rammer altså ikke voldsutøvelsen i seg selv, men derimot det den leder til. Disse hensynene trekker i retning av at det skal mindre til for å oppfylle voldsbegrepet i strl. § 224 enn i strl. § 228.

Den volden som rammes av strl. § 224 ligner på det forholdet som er regulert i strl. § 127. I begge straffebestemmelsene brukes volden som et middel for å oppnå noe annet. I Rt. 1922 s.73 aksepterte Høyesterett at lagmannen i en rettsbelæring hadde uttalt at voldsbegrepet i strl. § 127 dekker ”en hvilken som helst kraftanvendelse stor eller liten mot en person for å overvinde en hindring eller motstand eller at tvinge.” I en senere rettsavgjørelse har Høyesterett uttrykkelig sagt at den vold som kan være tilstrekkelig til å bringe strl. § 127 til anvendelse, ikke nødvendigvis er tilstrekkelig etter strl. § 228.²¹ Sammenligningen med strl. § 127, samt de reelle hensynene som ligger bak strl. § 224, trekker i retning av at voldsbegrepet ikke bør tolkes så strengt som det er en fast praksis for i strl. § 228.

²¹ Jf. Rt. 1971 s. 882.

”Trusler”

Problemstillingen er å bestemme når en handling eller uttalelse har en slik karakter at den faller inn under begrepet ”trusler”, jf. § 224. Et sikkert tilfelle som rammes av strl. § 224 er dersom en av menneskehandlerne truer en ung jente til å prostituere seg ved å si at dersom hun ikke gjør det blir hun drept. ”Trusler” er også benyttet andre steder i straffeloven. Der begrepet er brukt er ordlyden forstått som ”å stille i utsikt et onde (også en ubehagelighet), som den truende gir tilkjenne og ville la inntre.”²² I odelstingsproposisjonen på side 75 står det at trusler skal forstås på samme måte som i strl. § 227. Denne paragrafen retter seg mot den som i ord eller handling truer med et straffbart foretagende som kan medføre høyere straff enn 1 års hefte eller 6 måneders fengsel, under omstendigheter slik at trusselen kan skape alvorlig frykt.

Etter strl. § 227 kan trusselen fremsettes i ”ord eller handlinger”. Dette innebærer at trusselen både kan fremsettes muntlig, skriftlig eller komme til uttrykk ved at man for eksempel trekker kniv eller truer med gevær. Loven krever ikke at trusselen skal realiseres av den truende personlig. Dermed omfatter loven også tilfeller hvor trusselen fremsettes av andre. Forutsetningen er at den truende har innflytelse over de som skal sette trusselen ut i livet. I forhold til strl. § 227 er det heller ikke et krav om at det ondet som det trues med, må ramme fornærmede personlig – den kan også ramme andre. Disse kravene til hvordan trusselen skal fremsettes, av hvem og overfor hvem, må også gjelde i forhold til strl. § 224. Det er ingen reelle hensyn som tilsier at forutsetningene i forarbeidene på dette punktet ikke bør følges.

I strl. § 227 er det krav om at det må trues med et ”straffbart Foretagende” som kan medføre mer enn ” 1 Aars Hefte eller 6 Maaneders Fængsel.” Etter denne bestemmelsen er det for eksempel ikke nok å true med legemsfornærmelse, jf. strl. § 228. Strl. § 227 rammer trusler i seg selv, uansett formål. I slike tilfeller er det en forutsetning for at trusselen er straffbar at man må true med noe alvorlig. Strl. § 224 rammer de som benytter trusler som et middel til

²² Jf. Kjerschow, *Almindelig borgerlig straffelov* (1930) s.363.

å utnytte kvinner for menneskehandelsformål. Det tilsier at terskelen etter strl. § 227 er høyere enn i strl. § 224. I forhold til strl. § 224 bør det være likegyldig hva det trues med. Dersom for eksempel en av menneskehandlerne truer med en rettmessig politianmeldelse for å utnytte noen til prostitusjonsformål, bør dette være tilstrekkelig.

Etter strl. § 227 er det også krav om at trusselen må fremsettes under omstendigheter egnet til å fremkalle ”alvorlig Frygt”. Det følger av ordlyden at disse tilfellene ikke krever at fornærmede faktisk har følt seg truet, det vil si at trusselen faktisk har virket. Det følger av ordlyden i strl. § 224 at kravet ikke kan gjelde i forhold til denne bestemmelsen. Trusler som omfattes av strl. § 224 må faktisk ha påvirket fornærmedes handlingsmåte.

Etter min mening må forarbeidene derfor tolkes dit hen at for trusler gjelder ikke de samme begrensningene som strl. § 227 inneholder, det er kun selve trusselbegrepet som skal forstås på samme måten som i strl. § 227. Dersom man ikke legger denne tolkningen av forarbeidene til grunn ville ikke strl. § 224 kunne nå sitt formål.

”Misbruk av sårbar situasjon”

Av ordlyden ser man at uttrykket er meget vidt og skjønnsmessig. Fornærmede må for det første befinne seg i en ”sårbar situasjon”. Situasjon kan være sårbar på grunn av en presset økonomi, emosjonelle relasjoner eller andre forhold. For det andre kreves det at den sårbare situasjonen misbrukes. I Ot. prp. nr 62 (2002-2003) side 97 blir begrepet omtalt slik:

”Med misbruk av sårbar situasjon menes det å utnytte situasjoner der det ikke foreligger noe reelt og akseptabelt valg for den det gjelder, annet enn å underkaste seg ”handlerne”.

I høringsnotatet av 10. desember 2002 som gikk forut for proposisjonen, nevnes det på side 72 at dette eksempelvis også vil dekke ”tilfeller hvor en kvinne med åpne øyne arbeider som prostituert, men hvor bakmennene utnytter en sårbar posisjon hun befinner seg i slik at hun ikke har noe reelt valg annet enn å underkaste seg deres ønsker.”

Av disse uttalelsene kan man slutte at situasjonen må være slik at kvinnen må ha svært begrensede handlingsalternativer når hun får tilbud om å prostituere seg, eller fortsette med å prostituere seg. Denne tolkningen innebærer at man i forarbeidene har innsnevret betydningen noe i forhold den alminnelige språklige forståelse av ordlyden. Spørsmålet er om forståelsen som odelstingsproposisjonen legger til grunn er *for* snever. Ved tolkningen av uttrykket må man legge vekt på hensynet til effektiv bekjempelse av handel med kvinner. Dette hensynet trekker i retning av at man gjerne bør anvende et mer praktisk synspunkt enn det som forutsettes i forarbeidene. Det ser også ut som om man i høyesterettsavgjørelsen av 7.2.2006, med henvisning til lagmannens rettsbelæring av 20.09.2005, har tatt et noe annet utgangspunkt enn det som står i forarbeidene. Av høyesterettskjennelsen fremkommer det at "Etter dette alternativet kreves det ikke at kvinnen utsettes for overtalelse, press eller manipulasjon. Det er tilstrekkelig at deltagelsen i prostitusjonen er forankret i hennes sårbare situasjon og at deltagelsen i prostitusjon ikke lar seg forklare uten denne forankringen." Det som står i høyesterettskjennelsen er at den fornærmede hadde ikke prostituert seg om det ikke hadde foreligget et misbruk. Det betyr at Høyesterett forstår begrepet litt videre enn det som står i odelstingsproposisjonen.

I samme høyesterettskjennelse foretas det en samlet vurdering av flere forhold. Relevante momenter som må vektlegges er ifølge Høyesterett: Offerets livssituasjon før hun utnyttet, og omstendighetene ved den situasjon hun under utnyttelsen bringes inn i. Sentralt står hennes reelle valgmuligheter.

I den konkrete saken som var oppe i Høyesterett i februar i år var spørsmålet om en estlander og en nordmann hadde vært med på å få seks kvinner fra Estland til å prostituere seg i Trondheim ved å utnytte deres sårbare situasjon. Spørsmålet ble besvart bekreftende. I den konkrete vurderingen la man vekt på følgende forhold:

De fornærmede kom alle fra Estland hvor de levde under vanskelige økonomiske, sosiale og familiære forhold.

I Trondheim ble de underlagt sosiale restriksjoner; for eksempel var bevegelsesfriheten svært begrenset. De måtte oppholde seg i en trang leilighet det meste av tiden. Dersom de skulle kjøpe klær og lignende ble de fulgt av en av bakmennene. Kvinnene måtte dessuten ta imot kunder til alle døgnets tider. I tillegg hadde de begrenset anledning til å bestemme hvilke og hvor mange kunder de ville betjene. Videre ble de pålagt å betjene kunder selv om de hadde menstruasjon.

Selv etter at noen av de fornærmede ble utsatt for seksuelle og voldelige overgrep fra kunder fikk de ikke opphold fra prostitusjonen. Overgrep som dette ble ”dysset ned”; det var ikke tale om å skaffe bistand fra hjelpeapparatet eller politiet.

I de tre siste dommene ble det lagt vekt på at kvinnene selv ikke kunne bestemme seg for å avbryte oppholdet og reise hjem dersom de ønsket det.

Kvinnene hadde heller ikke råderett over pengene fra prostitusjonsvirksomheten. Kvinnene fikk først utbetalt en tredjedel av inntjent beløp ved avsluttet periode; ofte etter at de kom hjem til Estland.

I dommene ble det også vektlagt at ingen av jentene snakket norsk – noen av dem snakket heller ikke engelsk.

Forhold som faller utenfor ”misbruk av sårbar situasjon” er i de tilfeller hvor fornærmede befinner seg i en ”sårbar situasjon”, men hvor man prostituerer seg frivillig, det vil si i de tilfeller hvor det ikke foreligger ”misbruk”. Et eksempel er i de tilfeller et kjærestepar blir enige om å tjene til livets opphold ved at kvinnen prostituerer seg.

”Annen utilbørlig atferd”

I forhold til de midlene som er nevnt i strl. § 224, må det sentrale være hva som ligger i uttrykket ”utilbørlig atferd”. ”Vold, trusler eller misbruk av sårbar situasjon” er bare eksempler på hva den ”utilbørlige atferden” kan bestå i. Begrepet ”utilbørlig atferd”

inneholder en bestemt form for skjønn; en typisk rettslig standard. Bestemmelser som overlater vesentlige sider ved fastleggelsen av innholdet til dommeren kalles gjerne for rettslige standarder.²³ Dette er gjort her fordi lovgiver har sett det som hensiktsmessig å gi domstolene frihet ved anvendelsen av straffelovgivningen. Dette blir ofte gjort i tilfeller hvor straffverdigheten er knyttet til verdioppfatninger i samfunnet som endrer seg over tid.

Utilbørlig atferd blir brukt i ulik betydning. Leser man bestemmelsen i sammenheng kan man slutte at ”utilbørlig atferd” i strl. § 224 ikke er synonymt med ulovlig atferd. Dette fordi uttrykket er en sekkebestemmelse hvor ”vold, trusler og misbruk av sårbar situasjon” er eksempler på hva den utilbørlige atferden kan bestå i. Å misbruke noens sårbare situasjon er ikke i seg selv ulovlig – bare klanderverdig. I de tilfeller hvor det kun foreligger ”misbruk”, men ikke ”sårbar situasjon” vil forholdet gjerne rammes av dette alternativet.

Av forarbeidene fremkommer det at ”annen utilbørlig atferd” vil for eksempel være å lage falske ekteskaps- eller arbeidsannonser for å lure personer inn i prostitusjon.²⁴ Også såkalt ”debt bondage” er nevnt i de samme forarbeidene²⁵ som et eksempel på forhold som vil kunne rammes av det å utnytte noen gjennom utilbørlig atferd. Kort fortalt innebærer ”debt bondage” at man bygger opp et system som gjør at den fornærmede den første tiden opparbeider seg gjeld og derfor kommer i et særlig avhengighetsforhold til menneskehandlerne. Eksemplene som er nevnt i forarbeidene ligner på bedrageri eller svikaktige forhold. Slike tilfeller rammes av bestemmelsen, og hensynet til effektiv bekjempelse av handel med kvinner trekker i retning av at dersom handlingen er egnet til å utnytte vil den lett anses å være utilbørlig.

Forhold som faller utenfor er de situasjoner hvor man for eksempel lokker fornærmede ved å tilby penger for å prostituere seg. Med mindre vedkommende står i et

²³ Jf. Knoph, Ragnar: *Rettslige standarder*, Oslo 1939.

²⁴ Jf. Ot. prp nr. 62 (2002 - 2003) s. 75.

²⁵ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002 - 2003) s. 75.

avhengighetsforhold til gjerningsmannen, må det noe mer til før det foreligger ”annen utilbørlig atferd.”

Uttrykket ”annen utilbørlig atferd” ble vurdert i de to første dommene, men da sammen med spørsmålet om det forelå ”misbruk av sårbar situasjon”. I tingrettens dom fra 31.10.05 står det at ”retten tar ikke stilling til om det foreligger ”annen utilbørlig atferd.” Heller ikke Høyesterett har uttalt seg om hva som ligger i dette uttrykket.

6.4 Formålet

”Prostitusjon”

Prostitusjon er et av flere alternative formål som må være oppfylt for at man kan straffes etter strl. § 224. Den alminnelige språklige forståelsen av prostitusjon er at man utfører seksuelle tjenester mot vederlag. Det betyr at prostitusjon forutsetter en kjøper og en selger. Av høringsnotatet fremkommer det at prostitusjon ikke var foreslått som et selvstendig alternativ. Her var bare ”seksuelle formål” nevnt. I odelstingsproposisjonen ble dette endret: ”For å gjøre det tydelig at det å forlede noen til å drive med prostitusjon eller å utnytte andres prostitusjon etter forslaget skal flyttes fra § 202 til § 224 er prostitusjon nevnt uttrykkelig i bokstav a).²⁶ Videre blir det sagt i proposisjonen at prostitusjon skal forstås på samme måte som i strl. § 202 tredje ledd der begrepet er definert nærmere.²⁷

Begrepet prostitusjon er klargjort i en legaldefinisjon i strl. § 202 tredje ledd. Dette er gjort for å unngå mulig tolkningstvil når man skal ta stilling til om man står overfor et tilfelle av prostitusjon. I strl. § 202 tredje ledd står det at ”Med prostitusjon menes i denne bestemmelsen at en person har seksuell omgang eller handling med en annen mot vederlag.”

²⁶ Jf. Ot. prp. nr.62 (2002-2003) s.65.

²⁷ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s.76.

Formålet med legaldefinisjonen er å få frem at det er tale om kjøp og salg av seksuelle ytelser.²⁸ "Prostitusjon" erstatter de tidligere formuleringene "utukt som erverv" og "ervervsmessig utukt", men rekker videre da ett tilfelle er tilstrekkelig, jf. Rt. 2004 s.331. Spørsmålet er hva menes med de alternative uttrykkene "seksuell omgang eller handling". "Seksuell omgang" og "seksuell handling" er sentrale beskrivelser av de ulike overtredelsene i straffeloven kapittel 19. Disse uttrykkene ble generelt innført i straffeloven den 11. august 2000, og hensikten var blant annet å modernisere språket.²⁹ Begrepene er ikke definert i loven. Ordlyden trekker i retning av at med "seksuell omgang" forutsettes det en mer intim involvering med fornærmede, enn det som kreves for å oppfylle kravet "seksuell handling".

Det fremkommer av lovforarbeidene at uttrykket "seksuell omgang" er en erstatning av de tidligere uttrykket "utuktig omgang", og at "seksuell handling" er en erstatning av det gamle uttrykket "utuktig handling". Endringen av den språklige utformingen skulle ikke ha noe å si for innholdet av begrepene, slik at rekkevidden av begrepene er den samme i dag som før år 2000.³⁰ Tidligere praksis om hva som regnes som "utuktig omgang" og "seksuell handling" har dermed fortsatt gyldighet.

I tråd med ordlyden følger det av forarbeidene³¹ og rettspraksis at med "seksuell omgang" menes en grovere handling enn i de tilfeller hvor det foreligger "seksuell handling". "Seksuell omgang" omfatter for eksempel samleie, jf. strl. § 206. I tillegg til samleie omfattes også en del andre kvalifiserte tilfeller. Strengt tatt er det ikke nødvendig å gå inn på rekkevidden av begrepet "seksuell omgang". I forhold til strl. § 224 er ikke den øvre grensen den mest interessante da både "seksuell omgang" og "seksuell handling" rammes av prostitusjonsdefinisjonen. Videre må "seksuell handling" avgrenses nedad mot handlinger som faller utenfor prostitusjonsbestemmelsen.

²⁸ Jf. Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) s.60.

²⁹ Jf. Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) s. 12.

³⁰ Jf. Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) s.13.

³¹ Jf. Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) s.12.

Uttrykket ”seksuell handling” omfatter andre former for berøring av en annens legeme som har kjønnslig karakter og som i tillegg er i strid med god sed og skikk (Rt. 1933 s.995).

Beføling av en annens kjønnsorganer eller bryster er således seksuell handling også når det skjer utenpå klærne (Rt. 1988 s.1383). Har bevegelsen en viss intensitet bør forholdet derimot regnes som masturbasjon slik at det regnes som ”seksuell omgang”, NOU 1991:13 kap. 3.1 s.16. Ved beføling under klærne kan det for øvrig ikke alltid kreves at kjønnsorganene har vært i berøring (Rt. 1951 s.657). Det er også seksuell handling dersom man får noen til å berøre sitt kjønnsorgan (Rt.1927 s. 1070).

Som disse eksemplene fra høyesterettspraksis viser forutsetter både seksuell omgang og seksuell handling at handlingen i utgangspunktet skjer med en annen. Dersom handlingen skjer overfor eller i overvær av den annen så er man utenfor rekkevidden av uttrykket ”seksuell handling” og prostitusjonsdefinisjonen. Eksempler på handlinger som vil falle utenfor definisjonen er i de tilfeller en person blottet seg eller gjør anstøtelige bevegelse.

Spørsmålet er hva som menes med seksuell omgang eller handling med en annen ”mot vederlag”. Det fremgår av ordlyden at prostitusjon forutsetter en eller annen form for betaling. Betaling med penger er det vanligste, men kan også bestå i andre betalingsmidler. Av forarbeidene fremkommer det at det har mindre betydning hva vederlaget består i. I praksis vil det ofte være penger, men også andre former for vederlag kan tenkes.³² Det kan være alkohol, narkotika, tjenester og løsøre med mer.

Slutninger fra ordlyden og forarbeidene trekker i samme retning.

”andre seksuelle formål”

Tar man utgangspunkt i ordlyden er uttrykket et videre begrep enn prostitusjonsalternativet. Det omfatter tilfeller hvor formålet med utnyttelsen kan være å bruke kvinner til å spille inn pornofilmer, bruke dem i ”sexshow” eller utnytte dem i pornoblader. I odelstingsproposisjonen³³ står det at dette alternativet rammer ikke først og fremst den

³² Jf. Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) s. 60.

³³ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 76.

seksuelle handlingen i seg selv, men at man utnytter noen til å utføre slike handlinger. Denne uttalelsen i forarbeidene er også i tråd med det som følger av ordlyden. Eksempler på handlinger som kan rammes er å formidle barn til pedofile nettverk. Å formidle ekteskap med kvinner som har barn hvor det er kjent at seksuell utnyttelse av barnet er det egentlige formålet med ekteskapet, kan også rammes av dette alternativet.³⁴

³⁴ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 76.

7 Medvirkningshandlingen

7.1 Generelt

Straffeloven har ingen generell bestemmelse om når medvirkning er straffbart.

Medvirkning er særskilt nevnt i strl. § 224 annet ledd. Medvirkerens ansvar vil derfor bero på en tolkning av dette straffebudet. Utgangspunktet i strafferetten er at hovedmannens og medvirkerens straffeansvar skal vurderes hver for seg. Det betyr at de fire straffbarhetsbetingelsene må være oppfylt i forhold til medvirkeren for at han skal kunne straffes.

Strafferammen for medvirkning til menneskehandel er den samme som for hovedgjerningen, jf. ”på samme måte straffes den som”, jf. strl. § 224 annet ledd, dvs. ”fengsel inntil 5 år.” Begrunnelsen for at strafferammen er lik er at det kan være vanskelig å skille utnyttaren fra bakmannen. Det vil da være uhensiktsmessig å ha ulike strafferammer. Dessuten kan første og annet ledd ramme handlinger av ulik straffverdighet.³⁵

Skyldkravet for medvirkning etter bestemmelsen er forsett, jf. strl. § 40. Dette innebærer at medvirkeren må ha kunnskap om alle forhold ved hovedmannens handling som gjør at den omfattes av straffebudets gjerningsbeskrivelse.

Forsøk på medvirkning til utnyttelse eller forledelse til slike formål som er nevnt i strl. § 224 første ledd bokstav a) er også straffbart, jf. strl. § 49. Jeg viser til det som er skrevet om dette i kapittel 8.

Når det gjelder strukturen i strl. § 224 annet ledd, følger det av ordlyden at bestemmelsen er bygget opp i tre alternativer. Strl. § 224 annet ledd bokstav a) gir for det første eksplisitte eksempler på en rekke konkrete medvirkningshandlinger. For det andre retter straffebudet seg mot en del forberedende handlinger slik at bestemmelsen utvider medvirkningsansvaret

³⁵ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 64.

i forhold til om man for eksempel bare hadde hatt et generelt medvirkningsalternativ som nevnt i annet ledd bokstav b). Strl. § 224 annet ledd bokstav b) rammer medvirkning som knytter seg til ”utnyttelsen eller forledelsen” som er regulert i første ledd. Straffebudets annet ledd bokstav c) rammer handlinger som bidrar til å skaffe personer som kan utnyttes til de nevnte formål. I den videre fremstillingen vil jeg kun konsentrere meg om strl. § 224 annet ledd bokstav a) og b).

Strl. § 224 annet ledd bokstav a) er en spesialregulering av de straffbare medvirkningshandlingene som jeg kommer til å behandle under bokstav b). I det følgende vil jeg først behandle bokstav a).

7.2 Hva slags handlinger kan være medvirkningshandlinger etter strl. § 224 annet ledd bokstav a)?

Tar man utgangspunkt i ordlyden ser man at denne er meget vid. Ulike typer tilretteleggelse rammes av strl. § 224 annet ledd bokstav a), med den begrensning at man må ha lagt forholdene til rette ”ved å anskaffe, transportere eller motta personen.” Med alternativet ”anskaffer” er det tenkt på den som for eksempel ved hjelp av falske jobbannonser skaffer jenter som selges til bordeller. Den som aktivt oppsøker personer i en sårbar posisjon, for eksempel rusmisbrukere eller personer i en flyktningleir, og misbruker situasjonen for å bringe personer inn i prostitusjon, kan også rammes. Alternativet vil videre ramme den som bortfører noen slik at de kan bli utnyttet til de formål som beskrevet.³⁶ Av forarbeidene³⁷ fremkommer det også at med alternativet ”transportere” tar man sikte på å ramme den som sørger for at offeret blir fraktet fra sitt hjemsted til det sted hvor utnyttelsen skjer. Alternativet rammer også den som kjører kvinnene rundt i Norge for at de skal selge seksuelle tjenester på ulike steder.

³⁶ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 76.

³⁷ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 76.

Når det gjelder det siste alternativet ”motta person” omfattes ifølge forarbeidene³⁸ den delen av bakmannsapparatet som sørger for at personen som skal utnyttes, blir tatt i mot på grensen, eller sørger for oppholdssted.

De handlingene som er nevnt ovenfor, er alle eksempler på fysisk medvirkning. Spørsmålet er om også psykisk medvirkning rammes av bokstav a), dvs. tilfeller der medvirkeren ikke selv utfører de fysiske handlingene, men påvirker gjerningsmannen ved overtalelser og så videre. Dette spørsmålet er ikke berørt i forarbeidene. Videre er spørsmålet berørt i rettspraksis i forhold til annet ledd bokstav b), men ikke i forhold til annet ledd bokstav a). Dette betyr at man ikke har klare rettskildefaktorer å bygge på. Etter ordlyden kreves det at medvirkningshandlingen består i anskaffelse, transportering osv. Dermed vil man ramme primært den som selv anskaffer, transporterer eller mottar personen. I utgangspunktet er det kun den som fysisk medvirker som rammes. I de tilfeller det er spørsmål om en felleshandling, dvs. i de tilfeller at gjerningsmannen og medvirkeren er sammen, kan det bli aktuelt å straffe også den som psykisk medvirker. Et eksempel kan være dersom A stiller bilen sin til disposisjon, mens B står for selve transporteringen av fornærmede. Her vil trolig både A og B kunne bli straffet jf. annet ledd bokstav a). Hvis tilknytningen mellom gjerningspersonene er fjernere slik at handlingen ikke kan karakteriseres som en felleshandling, er utgangspunktet at kun den som fysisk legger forholdene til rette på den måten som er regnet opp i annet ledd bokstav a) rammes, mens den som tilskynder han til å medvirke vil ikke bli rammet.

7.3 Strl. § 224 annet ledd bokstav b) omfatter den som ”på annen måte medvirker til utnyttelsen eller forledelsen.”

Tar man utgangspunkt i den alminnelige språklige forståelsen av uttrykket ”medvirke”, og det som følger av den alminnelige medvirkningslæren, tenker man på den som på en eller annen måte har samarbeidet med hovedmannen, eller som har forsøkt å påvirke ham til å utføre handlingen i lovens forstand. Men ikke alle typer medvirkningshandlinger er

³⁸ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 76.

straffbare, forutsetningen for at det skal foreligge straffbar medvirkning er at medvirkeren har utvist et minimum av straffverdighet.³⁹ Siden medvirkning er nevnt som et eget alternativ ved siden av strl. § 224 første ledd og strl. § 224 annet ledd bokstav a), kan det ikke kreves at medvirkerens bistand omfatter alle elementene i gjerningsbeskrivelsen. Spørsmålet er på hvilken måte han må bistå eller forsøke å påvirke for å kunne bli dømt for medvirkning til menneskehandel.

Det fremgår av ordlyden at strl. § 224 annet ledd bokstav b) rammer medvirkning generelt. Dette betyr at den eksplisitte opplistingen i annet ledd bokstav a) bare er eksempler på handlinger som legger forholdene til rette. Det fremgår videre av forarbeidene⁴⁰ at bokstav b) omfatter både medvirkning til handlinger som faller inn under første ledd og annet ledd bokstav a). At bestemmelsen skal tolkes slik at bokstav b) også rammer medvirkning til bokstav a) er ikke åpenbart. Spørsmålet er om bestemmelsens oppbygning fører til at rekkevidden av bokstav b) må forstås innskrenkende i lys av bokstav a). Etter ordlyden rammer bokstav b) den som direkte medvirker til ”utnyttelsen eller forledelsen” som nevnt i første ledd. Både fysisk og psykisk medvirkning til første ledd rammes, jf. ordlyden. Det er mer tvilsomt om psykisk medvirkning til medvirkning etter bokstav a) også rammes etter den generelle medvirkningsbestemmelsen. Siden man er på strafferettens område hvor legalitetsprinsippet står sterkt, bør ordlyden tillegges størst vekt slik at psykisk medvirkning til medvirkning etter bokstav a) ikke rammes.

Et eksempel på fysisk medvirkning som rammes av bestemmelsen ble omtalt i høyesterettskjennelsen av den 7.2.2006. Spørsmålet var om B kunne anses for å ha medvirket til overtredelse av strl. § 224, idet hans handling var begrenset til å huse de seks kvinnene. Angående dette spørsmålet la Høyesterett vekt på følgende uttalelse fra Lagmannens protokollerte rettsbelæring: ”Det er dessuten uten betydning for skyldspørsmålet om man rubriserer gjerningsmannen som hovedmann eller medvirker. Loven likestiller disse. Loven sier uttrykkelig at den som legger til rette for utnyttelse eller

³⁹ Jf. Eskeland (2006) s. 198-199.

⁴⁰ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 50.

på annen måte medvirker til utnyttelse straffes på samme måte som den vi kan kalle hovedmann. Dette spørsmålet er reist i forbindelse med B. Det betyr ingen ting om B rent faktisk hadde noe med rekruttering eller transport av C eller de andre jentene til Trondheim eller organiseringen av slik prostitusjonsvirksomhet. Hans rolle var å la prostitusjonen skje fra sin leilighet.” I forlengelsen av dette konkluderer Høyesterett med at ”Det gis ikke har uttrykk for en uriktig forståelse av medvirkningsbestemmelsen i strl. § 224 annet ledd bokstav b).

Den fysiske medvirkningen som rammes av annet ledd bokstav b) kan også for eksempel bestå i at vedkommende holder vakt mens fornærmede blir utnyttet til prostitusjonsformål eller andre seksuelle formål. Dette er et eksempel på medvirkning til første ledd. Forutsetningen for at denne handlingen er straffbar er at medvirkeren i det minste kjenner til at midlene som regnet opp i første ledd er brukt. Dette er uttrykkelig sagt i forarbeidene,⁴¹ men følger også av ordlyden da skyldkravet er forsett også for medvirkeren, jf. strl. § 40. Både hensynet til straffverdighet og prevensjon tilsier at denne type handling er straffbar.

Et annet eksempel på fysisk medvirkning er dersom vedkommende legger forholdene til rette på annen måte enn ved å anskaffe, transportere eller motta person. Hovedmannen står for eksempel for selve utnyttelsen av kvinnene, mens medvirkeren er den som tilrettelegger ved å skaffe kunder til virksomheten. Forutsetningen er også her at medvirkeren har kunnskap om at tvangsmidlene i strl. § 224 første ledd er brukt.

Det generelle utgangspunktet når det gjelder psykisk medvirkning er at man på en eller annen måte må ha bidratt til å styrke hovedmannens forsett i å fullføre hovedhandlingen, jf. teori og høyesterettspraksis.⁴²

Spørsmålet er om man må oppstille et krav om årsakssammenheng mellom medvirkningshandlingen og hovedhandlingen. Denne problemstillingen har vært en del

⁴¹ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 76.

⁴² Jf. bl.a Rt. 1907 s.333, Rt. 1957 s. 446, Rt. 1998 s.1679.

diskutert i juridisk teori, men mye av striden skyldes at man definerer begrepet årsakssammenheng ulikt. Det kreves ikke for straffbarhet at medvirkningen har vært nødvendig for resultatet, jf. Rt. 1989 s.1004.⁴³ Dersom man vil holde fast ved at det er et krav om årsakssammenheng, må man samtidig presisere at det bare er et medvirkende årsaksforhold som kreves.⁴⁴ Dette betyr at dersom man for eksempel gir råd om hvordan man skal klare å utnytte kvinner til prostitusjonsformål, vil dette være en form for medvirkning som faller inn under strl. § 224 annet ledd bokstav b). Det samme hadde vært tilfelle dersom gjerningspersonen hadde gjennomført menneskehandelen uansett om man hadde gitt rådet eller ei.

Spørsmålet er hvor går den nedre grensen for hva som anses å være straffbar medvirkning etter strl. § 224 annet ledd bokstav b).

Det kan ofte være tvilsomt hvor mye som kreves for at man kan si at det foreligger medvirkning. La meg ta for meg ulike typetilfeller som kan kaste lys over bevisbildet:

Dersom det foreligger en avtale mellom hovedmannen og medvirkeren, er det lettest å konstantere medvirkningsansvar. Avtalen i forhold til strl. § 224 annet ledd bokstav b) kan gå ut på at medvirkeren lover å betale en stor sum penger dersom hovedmannen utnytter kvinner til prostitusjonsformål. En slik avtale er nok til at man kan bli straffet for medvirkning til overtredelse av strl. § 224. Hensynet til prevensjon og straffverdighet må i dette tilfelle veie tungt.

Dersom det ikke foreligger en forutgående avtale, er det vanskeligere å konstantere medvirkningsansvar. I disse tilfellene må man foreta en konkret vurdering av situasjonen, jf. Rt. 1980 s.1007. Retningslinjer for denne vurderingen finner man i høyesterettspraksis og i teorien.

⁴³ Jf. Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 326.

⁴⁴ Jf. Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 326.

Det generelle utgangspunktet er at det å være en nysgjerrig tilskuer ikke er straffbar medvirkning. Dersom jeg går forbi Skippergata og ser nigerianske prostituerte som må gi fra seg lønna til bakmennene sine, kan ikke jeg bli dømt for medvirkning til menneskehandel. Det kreves noe mer.

Spørsmålet er hva som kreves av aktivitet for at man kan straffes for medvirkning? Høyesterettspraksis bygger på at det skal svært lite til før det foreligger psykisk medvirkning, to grensetilfeller er Rt. 1982 s. 1315 (Hasjseiler-kjennelsen I) og Rt. 1989 s. 1004 (Hasjseiler-dommen II). Begge tilfellene gjaldt innføring av hasj med seilbåt fra Marokko og Danmark. De tiltalte var uvitende om at formålet med turen var innføring av hasj, og de hadde ikke deltatt verken psykisk eller ved å bringe hasjen om bord. I begge avgjørelsene la flertallet til grunn at det var medvirkning til innførsel av narkotika, jf. strl. § 162, å utføre vanlige gjøremål på hjemturen (som å styre båten, lage mat og holde orden), når de visste, eller burde vite, at de andre hadde tatt om bord hasj for å smugle til Norge.⁴⁵

Det ser ut til at Høyesterett i dag stiller strengere krav før man konstaterer medvirkningsansvar. Rt. 2001 s. 1671 gjaldt en bilfører som ikke kjente til at en passasjer hadde tatt med narkotika. Da han oppdaget dette under turen, lot han passasjerer og narkotika bli med videre. Førstevoterende uttalte i et obiter dictum at ”Etter mitt syn kan det være tvilsomt om dette alene ville være tilstrekkelig til straffeansvar for medvirkning, selv om et slikt standpunkt kan ha støtte i avgjørelsen i Rt. 1982-1315 og Rt. 1989-1004” (s.1673). Da bilen senere ble stanset i en politikontroll, forsøkte både bilføreren og passasjerer å unnsnippe. Høyesterett kom til at bilføreren ”på dettid tidspunkt – etter en samlet vurdering – må sies å ha solidarisert seg med det straffbare forhold på en slik måte at han med rette var dømt for medvirkning.” (s.1673).⁴⁶

En alminnelig språklig forståelse av ”medvirke” trekker i retning av at man må ha foretatt seg noe aktivt i forhold til hovedmannen. Det er imidlertid gjeldende rett at også i de

⁴⁵ Jf. Eskeland (2006) s. 200.

⁴⁶ Jf. Eskeland (2006) s.200-201.

tilfeller man forholder seg passivt kan man i visse tilfeller straffes for medvirkning. Hvorvidt slik passivitet rammes kommer i første rekke an på hva hensynet til unnlatelsens straffverdighet og hva hensynet til prevensjon tilsier. Det finnes mange eksempler fra Høyesterett som kan illustrere hvor grensene går.

Rt 1926 s. 581 omhandler et tilfelle hvor mannen hadde sittet hjemme i stua mens kona hadde solgt brennevin fra deres felles hjem. Mannen hadde forholdt seg passivt.

Høyesterett forutsatte at dette ikke var medvirkning til straffbart salg av brennevin. Å forholde seg passivt og ikke protestere, er i et slikt tilfelle ikke nok. Noe mer kreves. Kjennelsen viser at det å unnlate og protestere uttrykkelig mot lovbruddet i seg selv ikke medfører straffeansvar for medvirkning.

Det finnes situasjoner der Høyesterett krever at man griper inn dersom man vil slippe medvirkningsansvar. I Rt. 1947 s.69 (Politivold-dommen) la Høyesterett til grunn at en overordnet politimann hadde ”billiget og godkjent” at den underordnede øvet vold mot fanger under forhør. Høyesterett dømte vedkommende for medvirkning til overtredelse av strl. §§228, 229, jf. §232, idet det ble lagt vekt på at tiltalte ”har tillatt meget som det var hans ubetingete plikt å forhindre, og som han kunne ha forebygget om han hadde villet”.⁴⁷

I Rt. 1998 s. 459 var problemstillingen om en kvinne som hadde kjennskap til at hennes ektemann oppbevarte hasj i kjelleren i deres felles leilighet, kunne dømmes for medvirkning til oppbevaring. Flertallet kom til at hun hadde medvirket til dette. Mindretallet kom til motsatt resultat. Det la avgjørende vekt på at det ”ikke er tilstrekkelig for å dømme for slik medvirkning at en person i ord eller handling gir uttrykk for at hun ikke har hatt noe imot at en handling blir foretatt; det kreves i alminnelighet en positiv tilkyndelse.”

Høyesteretts praksis gir ikke noen entydig støtte for et krav om en ”positiv tilkyndelse”. Strl. § 224 er et eksempel på en alvorlig forbrytelse. I forhold til denne bestemmelsen skal

⁴⁷ Jf. Eskeland (2006) s.202.

det ikke mye til før passivitet blir tolket som medvirkning. Dersom kona til en menneskehandler er klar over at ektemannen driver med utnyttelse av unge kvinner til prostitusjonsformål fra deres felles leilighet, så løper hun en betydelig risiko for å bli strafferettslig ansvarlig for menneskehandel.

8 Forsøk

8.1 Generelt

Menneskehandel står i straffelovens forbrytelseskapittel, dette innebærer at forsøk er straffbart, jf. strl. § 49 første ledd. Med forsøk menes i strafferetten et lovbrudd som er påbegynt, men ikke fullført. For eksempel at man forsøker å utnytte kvinner til prostitusjonsformål, men blir oppdaget før man har klart å skaffe kunder.

Forsøk avgrenses nedad mot straffri forberedelse og oppad mot fullbyrdet handling. Siden forsøk på menneskehandel er straffbart, er grensen mellom forsøk og straffri forberedelse avgjørende for straffbarheten.

Grensen mellom forsøk og fullbyrdet handling har i forhold til strl. § 224 betydning i to relasjoner: Ved forsøk på menneskehandel gjelder straffeutmålingsreglene i strl. § 51, og det er bare ved forsøk at det er mulig å bli straffri på grunn av tilbaketreden.

Når det gjelder grensen oppad mellom forsøk på menneskehandel og fullbyrdet handling sier strl. § 49 at straffbart forsøk foreligger når ”en Forbrydelse ei er fuldbyrdet”.

Forbrytelsen er fullbyrdet når hele gjerningsinnholdet i strl. § 224 er oppfylt. Dette beror på en tolkning av bestemmelsen. Siden strl. § 224 er et handlingsdelikt er problemstillingen om det er begått en slik handling som straffebudet beskriver. Selv om det kan bli snakk om straffrihet i forhold til menneskehandelsbestemmelsen, kan det være fullbyrdelse av vilkårene for vold, trusler og så videre slik at man ikke er straffri for disse forbrytelsene. Nedenfor behandles særskilt problemstillingen om forsøkets nedre grense. Den øvre grensen skaper ikke har spesielle problemer.

8.2 Forsøkets nedre grense

Når det gjelder den nedre grensen for det straffbare forsøket er problemstillingen hvor nær i tid, rom og mentalt gjerningsmannen må være kommet fullbyrdet menneskehandel. Dette beror også på en tolkning av strl. § 49.

Strl. § 49 sier at det foreligger straffbart forsøk når det er foretatt en handling hvorved en forbrytelses ”Udførelse tilsigtedes paabegyndt”. Man kan ikke av ordlyden trekke hvor grensen går for det straffbare forsøket, men det følger for det første av høyesterettspraksis at gjerningspersonen må ha hatt fullbyrdesforsett.⁴⁸ Det betyr at gjerningspersonen, når han bestemmer seg for å handle, har tatt det standpunktet at han vil foreta menneskehandel. To handlinger som i det ytre er like, kan altså bli bedømt ulikt fordi de subjektive forholdene er forskjellige. Dersom A truer en kvinne med å drepe familien hennes dersom hun ikke lar seg utnytte til prostitusjonsformål, kan han ikke straffes for forsøk på menneskehandel hvis han ikke under noen omstendigheter aktet å gjennomføre menneskehandelen. A kan i disse tilfellene bare straffes for trusler, jf. strl. § 127.

Videre trekker ordlyden i retning av at det er et krav om hensikt ”Tilsigtedes paabegynt”. Det er tilstrekkelig at gjerningspersonen har utvist forsett. I forhold til strl. § 224 er sannsynlighetsforsett nok. Med sannsynlighetsforsett tenker man på de tilfellene hvor det foreligger mer enn 50 % sannsynlighet. I Rt. 1991 s.600 er dette kravet til forsett uttrykt som et krav om ”overveiende sannsynlighet”. Det er ikke nødvendig at det foreligger visshetsforsett, det vil si at gjerningspersonen har sikker kunnskap om at alle elementene i gjerningsbeskrivelsen vil bli oppfylt.⁴⁹ Forsettet må videre dekke alle momentene i straffebudets gjerningsbeskrivelse.

For det andre følger det av forarbeidene at ordet ”utførelse” er valgt for å trekke en grense mot handlinger som er av forberedende karakter. Andenæs presisert dette slik:

”Gjerningsmannens opptreden må vise at nå er forberedelsen og overveielsernes tid forbi,

⁴⁸ Jf. Rt. 1964 s.1420, Rt. 1966 s.500, Rt. 1980 s.1463.

⁴⁹ Jf. Eskeland (2006) s. 269.

nå skrider han til verket.” Det beror på en helhetsvurdering hvorvidt den nedre grensen for det straffbare forsøket er overtrådt, jf. blant annet Rt. 1991 s. 95 (Sjekk-kjennelsen) hvor det ble uttalt ” Vurderingen av hvor grensen mellom straffrie og forberedende handlinger og straffbart forsøk ligger...vil i noen grad være skjønnspreget og både objektive og subjektive momenter vil kunne ha betydning for grensedragningen.”

På bakgrunn av høyesterettspraksis kan man trekke ut en rekke relevante momenter som kan og skal vektlegges når forsøkets nedre grense skal trekkes:

1) Den tidsmessige nærheten mellom det som er gjort og det som etter planen står igjen. Dette momentet spiller ofte en sentral rolle i Høyesteretts vurdering. Særlig interessant er Rt. 1996 s.766 der ”umiddelbarheten i tid” blir drøftet nærmere. To personer hadde stilt seg opp utenfor et kjøpesenter for å vente på at det påtenkte ransofferet skulle komme ut gjennom personalinngangen. De var maskerte og hadde hver sin boks tåregass og en avsgad hagle. Høyesterett dømte dem for forsøk på ran. Det ble blant annet lagt vekt på at det var en ”slik nærhet i tid fra det som var foretatt til selve ranshandlingen måtte ventes å skje.”⁵⁰ Hvor nær i tid man må være kommet den fullbyrdede menneskehandelen, kan ikke målfestes. I mange av de høyesterettsdommene hvor tidsmomentet har vært drøftet har det vært snakk om sekunder, minutter eller timer fra den fullbyrdede handlingen.⁵¹ I teorien står det at man gjerne kan få en viss veiledning av hvor langvarig prosessen frem til fullføringen normalt er.⁵² Når det gjelder menneskehandel er ofte tidsperspektivet mer langsiktig enn for eksempel promillekjøring som ofte blir realisert i løpet av kort tid. Uansett må tidsperspektivet måtte vurderes konkret i lys av gjennomføringsplanen og omstendighetene for øvrig. Tidsmomentet er ikke i seg selv avgjørende.⁵³

⁵⁰ Jf. Husabø, *Straffeansvarets periferi* (1999) s.288.

⁵¹ Jf. bl. a Rt. 1948 s.531.

⁵² Jf. Husabø, *Strafferettens periferi* (1999) s.288.

⁵³ Jf. Kjerschow, *Straffeloven med kommentar* s.147.

2) Forholdet mellom det gjerningspersonen har gjort, og det som gjenstår å gjøre. Man ser i denne forbindelse blant annet på om den handlingen gjerningspersonen har foretatt i ”karakter” ligger nært opp til utførelsen av forbrytelsen. I Rt. 1991 s.95 hadde gjerningsmannen skrevet under en mengde sjekker med falskt navn og dessuten skrevet til en rekke banker og bedt om å få opprettet kontoer i forskjellige personers navn. Han hadde utført handlinger som ”innebar fullbyrdede overtredelser av andre straffebud.” Av dette kan man slutte at det kan være et vesentlig moment i vurderingen av forsøkets nedre grense om tiltalte har gått over til å utføre handlinger som isolert sett er forbudt. Ved å ty til ulovlige handlinger har gjerningspersonen allerede tråkket over en grense. I tilfeller hvor gjerningspersonen helt klart har utøvet vold eller trusler, og planen til gjerningspersonen er å utnytte kvinnene til prostitusjonsformål, kan det bli snakk om forsøk på menneskehandel. På den annen side kan man likevel ikke slutte at det er gjort ulovlige handlinger, for det forekommer også ofte mens gjerningspersonen utvilsomt er på forberedelsesstadiet. Dersom menneskehandleren kun har stjålet transportmiddel som ledd i forberedelsen til menneskehandelen, har han ikke overtrådt den nedre grensen for straffbart forsøk. Av rettspraksis fremkommer det at man må vurdere lovbruddets ”karakter”, sammenlignet med den påståtte forsøkte forbrytelsen. I Rt. 1991 s.95 var rettskrenkelsene av lignende karakter som den forbrytelsen tiltalte ble dømt for å ha forsøkt å utføre: Å påføre sjekker falskt navn er på samme måte som bedrageri en formuesforbrytelse, og har dessuten noe av den samme løgnaktige karakteren. I forhold til strl. § 224 er volden ofte et middel for å kunne fullbyrde menneskehandelen, man kan kanskje si at både vold og menneskehandel er en integritetskrenkelse.

På den annen side kan det være grunn til å legge vekt på visse forhold som gir handlingen en vesentlig annen karakter enn den aktuelle forbrytelsen. Så lenge forberedelseshandlingene skjer innenfor gjerningsmannens private sfære er dette et hensyn som taler mot forsøksansvar.⁵⁴ Dersom menneskehandleren sitter hjemme i stua og planlegger å utnytte kvinner for prostitusjonsformål, er dette et eksempel på hva som anses

⁵⁴ Jf. Husabø, *Straffansvarets periferi*(1999) s.291.

å være straffri forberedelse. Inngår derimot denne personen en avtale med andre, kan det allerede på dette stadiet utløses et ansvar for forsøk på medvirkning. Dessuten kan forholdet rammes av særregelen i strl. § 162 a), jf. se nedenfor pkt. 8.4.

3) ”Den psykologiske forskjell mellom det gjerningspersonen alt har gjort, og det som gjenstår å gjøre for at forbrytelsen skal være fullbyrdet”.⁵⁵ Når det gjelder spørsmålet om hvem sin psyke som skal være målestokken, har det vanligste i teorien⁵⁶ vært å fokusere på den psykologiske forskjellen for folk flest. En faktor som spiller inn her, er det kvantitative forholdet mellom det som er gjort og det som gjenstår å gjøre. Man kan kanskje si at det er en større psykisk barriere å fullbyrde når mye står igjen enn når det meste allerede er gjort. For eksempel har man allerede skaffet jenter fra Balkan og man har overtalt dem til å prostituere seg. Her er kanskje ikke den psykologiske barrieren frem til selve fullbyrdelsen av strl. § 224 første ledd så stor. Også en kvalitativ vurdering av handlingens ”karakter” vil komme inn under dette punktet. Forskjellen mellom å fokusere på den psykologiske forskjellen for folk flest, og å fokusere direkte på den kvantitative og kvalitative nærheten til fullbyrdelse, blir etter dette ikke særlig stor. Man kan kanskje si at den psykologiske forskjellen ikke er et tilleggsmoment, bare en annen måte å tilnærme seg vurderingen av om forsøkets nedre grense er overtrådt.

4) Subjektive forhold hos gjerningspersonen kan likevel være et relevant moment. Hvilke subjektivt moment som kan komme inn i grensedragningen, og hvordan et slikt moment skal anvendes, er bare vagt antydnet i teori og rettspraksis. Rettspraksis kan ikke tas til inntekt for at det i seg selv kan legges vekt på at gjerningspersonen tidligere er straffet. Ved den konkrete vurderingen kan det derimot tenkes at man kommer til at den psykologiske forskjellen er mindre hos en person som er blitt straffet tidligere.

⁵⁵ Jf. Rt. 1995 s.17, Rt. 1996 s.766.

⁵⁶ Bl. a Andenæs og Bratholm

Grensen for det straffbare forsøket er overskredet når man i betraktning av disse momentene anser gjerningspersonens handling for å være like straffverdig som en fullbyrdet menneskehandel, jf. strl. § 224.

8.3 Særskilt om strl. § 224 annet ledd bokstav a) i forsøkssammenheng.

Ovenfor i pkt. 7 er bestemmelsen behandlet i forbindelse med medvirkning. Straffebudet har også betydning i forhold til forsøk.

Spørsmålet er om bestemmelsen også rammer de tilfeller hvor det er hovedmannen selv som står for tilretteleggelsen som nevnt i strl. § 224 annet ledd bokstav a), og hvor det ikke foreligger en fullbyrdet forbrytelse etter straffebudets første ledd.

I noen av disse tilfellene vil gjerningspersonen muligens kunne straffes for forsøk for overtredelse av strl. § 224 første ledd. Ved vurderingen av om den nedre grensen for straffbart forsøk er oppfylt etter første ledd, kan man i andre tilfeller komme til at handlingen ikke er straffbar. For eksempel en mann fra Estland har anskaffet kvinner fra hjembygden sin som han har tenkt å utnytte til prostitusjon i Norge på den måten som er foreskrevet i strl. § 224 første ledd bokstav a). Gjerningspersonen har ingen forbindelser i Norge. Han har heller ikke begynt å planlegge hvordan han skal klare å utnytte kvinnene. På dette tidspunktet blir han oppdaget. Her er avstanden i tid og rom så stor at gjerningspersonen ikke kan straffes for forsøk etter strl. § 224 første ledd bokstav a).

Dersom man oppfatter strl. § 224 annet ledd bokstav a) slik at den også rammer tilfeller hvor det er hovedmannen selv som står for tilretteleggelsen, og hvor det ikke foreligger en fullbyrdet forbrytelse etter første ledd, kan dette innebære en utvidelse i forhold til det som omfattes som forsøk til strl. § 224 første ledd.

Forberedelse til en straffbar handling er som regel straffri etter norsk rett. I motsetning til forsøk finnes det ikke noen generell bestemmelse som oppstiller straff for den som

forbereder en straffbar handling. Lovgiver har med formuleringen i strl. § 49 om at straffbart forsøk foreligger når en forbrytelse ”utførelse tilsigtedes paabegyndt” blant annet ment å få frem dette. Om enkelte forberedende handlinger rammes av strl. § 224 annet ledd bokstav a) må vurderes på grunnlag av en tolkning av denne menneskehandelbestemmelsen.

Leser man strl. § 224 annet ledd bokstav a) isolert, ser det ut som at man også har kriminalisert handlinger som ellers ville ha vært straffrie forberedende handlinger til det å ”utnytte” personer ”ved vold, trusler..” osv. til prostitusjonsformål som nevnt i første ledd.

På den annen side hvis man leser strl. § 224 annet ledd bokstav a) i sammenheng med annet ledd bokstav b), fremstår bokstav a) som kun en medvirkningsbestemmelse, jf. formuleringen i bokstav b) ”på annen måte medvirker til”. Forutsetningen for at handlingene som rammes av dette straffebudet er straffbare er at det da også finnes en hovedmann etter første ledd som står for selve utnyttelsen eller forledelsen av kvinnene.

Også forarbeidene nevner strl. § 224 annet ledd bokstav a) først og fremst i forbindelse med medvirkning. Det blir også uttalt i odelstingsproposisjonen at ”Departementet har ikke sett det nødvendig å straffebelegge rene forberedelseshandlinger.”⁵⁷

Når det gjelder de reelle hensynene er utgangspunktet at det bør vises tilbakeholdenhet med å kriminalisere handlinger som i tid og rom er på et tidlig stadium. Den private handlefriheten blir da innskrenket på en slik måte at dersom lovgiver virkelig har ønsket dette bør det komme klart til uttrykk i lovteksten, jf. legalitetsprinsippet.

Et annet hensyn som taler mot at strl. § 224 annet ledd bokstav a) utvider rammen for det som ellers vil være straffbart som forsøk etter strl. § 224 første ledd, er at dersom man illegger et straffeansvar for slike handlinger blir kravet til subjektiv skyld av større

⁵⁷ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 50.

betydning. Dette kan føre til økt risiko for uriktige domfellelser, fordi grunnlaget for bevisføring om subjektive forhold ofte vil være mindre sikkert enn bevisføring om mer ytre konstaterbare forhold.

En isolert lesing av strl. § 224 annet ledd bokstav a) fører til at bestemmelsen rammer meget vidt. Lovbestemmelsen lest i sammenheng, uttalelsene i forarbeidene, legalitetsprinsippet som tolkningsmoment og bevismessige hensyn taler mot at strl. § 224 utvider rammen for handlinger som ellers ville ha vært straffbar i forhold til første ledd. Når rekkevidden av straffebudet ikke er helt klar, bør man være forsiktig med å straffe, jf. se pkt. 3.1.

Man må trolig konkludere med at strl. § 224 annet ledd bokstav a) ikke rammer de tilfellene hvor det er hovedmannen selv som står for tilretteleggelsen etter bestemmelsens annet ledd bokstav a), og hvor det ikke foreligger en fullbyrdet forbrytelse etter første ledd.

8.4 Særskilt om forberedelsesdeliktet strl. § 162 c).

Dersom menneskehandelvirkksomheten er organisert, kan den rammes av strl. § 162 c). Bestemmelsen rammer den som inngår forbund, dvs. avtale, om å begå alvorlige straffbare handlinger som ledd i organisert kriminalitet. Den er et unntak fra regelen i norsk rett om at forberedelseshandlinger ikke er straffbare, jf. om dette i pkt. 8.3. De forberedende handlingene som er nevnt i strl. § 162 c) representerer altså en selvstendig overtredelse i enhver sammenheng. Bestemmelsen gjennomfører FN konvensjonen mot grenseoverskridende organisert kriminalitet artikkel 5.

Begrunnelsen for at denne typer forberedelseshandlinger er straffbare er blant annet at man anser organisert kriminalitet som en større trussel mot samfunnet og den enkelte enn annen kriminalitet, og at denne typen kriminalitet kan være vanskelig å bekjempe. Kriminelle organisasjoner har en hard, indre justis som gjør at miljøene blir svært lukkede og dermed

vanskelige å trengje inn i. Organiserte kriminelle grupper opptre dessuten i mange tilfeller på tvers av landegrensene.⁵⁸

I utgangspunktet vil det å inngå avtale om å begå menneskehandel i mange tilfeller være straffbart som psykisk medvirkning til menneskehandel som omfattes av avtalen. Forutsetningen er da at menneskehandelen blir fullført. En slik avtale kan i visse tilfeller også utgjøre et straffbart medvirkningsforsøk selv om forbrytelsen ikke er utført. Men dette er avhengig av om den enkelte avtalepart også skulle yte andre bidrag til forbrytelsen. Det er i de tilfeller at medvirkningsansvaret ikke strekker til at særregelen i strl. § 162 c) vil ha selvstendig betydning. Etter ordlyden i straffebudet vil forbrytelsen være fullbyrdet i det øyeblikket avtalen er inngått. Det er uten betydning for straffbarheten om avtalepartene senere skulle ombestemme seg og skrinlegge planene. Det kreves heller ikke at gruppen har tatt skritt for å gjennomføre menneskehandelen som avtalen gjelder. Denne tolkningen er i samsvar med odelstingsproposisjonen.⁵⁹

Et spørsmål er om strl. § 162 c) kan benyttes i idealkonkurrens med ansvar for fullført eller forsøkt menneskehandel, jf. strl. § 224, i de tilfellene avtalen er forsøkt satt ut i livet. Det følger av ordlyden i strl. § 162 c) at hvis vilkårene i bestemmelsen er oppfylt straffes man med fengsel i inntil 3 år, ”med mindre forholdet går inn under en strengere straffebestemmelse.” Dersom forholdet går inn under strl. § 224, skal dette strengere straffebudet anvendes. Dette vil være situasjonen dersom avtalen anses som psykisk medvirkning til menneskehandel. Det følger av ordlyden at hvis den tiltalte domfelles for overtredelse av strl. § 224, kan han ikke i tillegg domfelles for overtredelse av strl. § 162 c). Denne tolkningen legges også til grunn i forarbeidene.⁶⁰

⁵⁸ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 19.

⁵⁹ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 74.

⁶⁰ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 74.

Dessuten tilsier formålet med regler om ”forbund” er at de skal ramme tilfeller som ikke er kommet så langt som til forsøk eller fullbyrdelse. Dersom avtalen blir realisert har man ikke dette behovet lenger.⁶¹

⁶¹ Jf. Husabø, *Straffeansvarets periferi* (1999) s.317.

9 Straffrihetsgrunner – samtykke

Straffeloven inneholder ikke noen generell bestemmelse om betydningen av samtykke. Dette fordi at forholdene er så forskjellige at reguleringen må skje i forbindelse med hvert enkelt straffebud. Avgjørende blir derfor tolkningen av strl. § 224. Denne bestemmelsen sier ingenting uttrykkelig om hvilken betydning samtykke skal ha. Straffebudet inneholder likevel en del elementer som kan si noe om dette. Gjerningsbeskrivelsen inneholder elementer av tvang og frihetsberøvelse. Ved tvang og frihetsberøvelse ligger det i forbrytelsens natur at det skjer mot den fornærmedes vilje.⁶² I slike tilfeller sier man ikke at samtykke er en straffrihetsgrunn i den betydning at samtykke gjør en ellers straffbar handling straffri.⁶³ Det manglende samtykket inngår som et sentralt element for å kunne vurdere om straffebudets gjerningsbeskrivelse er oppfylt.

Lovgiver vurderte nøye hvordan man skulle regulere betydningen av et samtykke. Palermoprotokollen art. 3 b fastslår at samtykke av et offer for menneskehandel skal være irrelevant dersom noen av de nevnte tvangsmidlene i definisjonen er anvendt. Den generelle bakgrunnen for at strl. § 224 ikke sier noe om samtykkes betydning, er at departementet mente at ”ordlyden i et nytt straffebud må tilpasses norske lovgivningstradisjoner på strafferettens område”⁶⁴ Videre blir det sagt at ”Det straffebudet som departementet foreslo i høringsnotatet, rammer svært ulike handlinger og situasjoner, og departementet mente at virkningen av samtykke derfor ikke burde reguleres uttrykkelig i lovteksten.”

Dette ble utdypet ved en henvisning til følgende uttalelse i høringsnotatet: ”Kjernen i gjerningsbeskrivelsen er utnyttelse til visse formål. Dersom domstolen finner at noen har blitt utnyttet, ligger det i dette at vedkommende ikke reelt sett har samtykket til de handlinger han eller hun har blitt utsatt for. Et samtykke vil ikke ha straffriende virkning

⁶² Jf. Johs Andenæs, *Alminnelig strafferett* (5. utgave) s. 199.

⁶³ Jf. Eskeland (2006) s.257.

⁶⁴ Jf. Ot. prp nr. 62 (2002-2003) s.61.

dersom det ikke er gitt fritt og utvunget, det er ikke et reelt samtykke. Dette må også gjelde selv om den fornærmede i utgangspunktet samtykker fritt, men hvor hun blir satt i en helt annen situasjon enn det hun samtykket til.” Av Høringsnotatet på side 23...er det nevnt et eksempel på en slik situasjon: En kvinne samtykker i å reise til et annet land for å prostituere seg, men det viser seg at hun ikke får de pengene hun selv tjener eller er fri til å slutte når hun vil. Hun blir utnyttet og er satt i en annen situasjon enn den hun samtykket i. Disse uttalelsene knytter seg til notatets lovforslag. Dette anga ikke på hvilken måte utnyttelsen måtte ha skjedd for å bli rammet av straffebudet. På dette punktet ble lovutkastet endret slik at de ulike tvangsmidlene ble tatt inn. Departementet uttalte på s. 64 i proposisjonen: ”At lovteksten nå også nevner de midlene som skal være brukt for å føre noen inn i situasjonen, styrker departementets syn på at virkningen av den fornærmedes samtykke ikke bør nevnes uttrykkelig i lovteksten. Dette må være en del av vurderingen av om gjerningsbeskrivelsen er overtrådt.”

I Høyesterettskjennelsen av 7.2.2006 slutter retten seg til det som står om dette i forarbeidene.

La meg gå over på å se på de ulike uttrykksmåtene som strl. § 224 opererer med. Det er spesielt når det gjelder alternativene ”misbruk av sårbar situasjon” eller ”annen utilbørlig atferd” og forledelsesalternativet at den problemstillingen som er nevnt i forarbeidene er aktuell. Når det gjelder disse alternativene følger det av ordlyden at de forutsetter en form for samtykke. Som det står i forarbeidene er det et krav om at dersom et samtykke skal kunne utelukke straff må det være gyldig. Dvs. samtykket må oppfylle visse krav før man kan karakterisere det som et reelt samtykke. Et av disse kravene er at det ikke må lide av tilvblivelsesmangler, som for eksempel tvang. Videre må den fornærmede ha fått tilstrekkelig informasjon til å vite hva hun eller han utsetter seg for. Dersom det foreligger et opplyst samtykke, vil det vanskelig foreligge en slik misbrukssituasjon som bestemmelsen forutsetter. Eventuelt vil man ikke kunne stemple situasjonen som utilbørlig. Også ut fra effektivitetshensyn skal det ikke mye til før man må konkludere med at det foreligger misbruk eller utilbørlig atferd til tross for samtykket. Dette gjelder selv om samtykket for så vidt er frivillig.

Når det gjelder de situasjonene hvor det foreligger utøvelse av ”vold” og ”trusler”, er det derimot åpenbart at samtykke ikke vil være straffriende, jf. det som står ovenfor.

10 Skyld

Straffeloven inneholder ingen definisjon av begrepet skyld. Den inneholder heller ingen definisjon av de ulike skyldformene som finnes. Stort sett er grensene mellom skyld og ikke-skyld og innholdet av skyldbegrepet trukket opp i juridisk teori og rettspraksis. Når det gjelder skyldformen forsett er det foreslått en generell straffebestemmelse som definerer de ulike typene forsett.

Det beror på en tolkning av strl. § 224 hvilket skyldkrav som kreves. Ordlyden i bestemmelsen beskriver bare selve den straffbare handlingen, mens det ikke er sagt noe om skyldkravet. Det følger av hovedregelen i strl. § 40 første ledd at skyldkravet i slike tilfeller er forsett. Dette er også bekreftet i forarbeidene. Etter artikkel 5 i Palermoprotokollen forpliktet statene til å kriminalisere menneskehandel når handlingen er begått forsettlig. Både ordlyden i strl. § 40 første ledd, uttalelsene i forarbeidene og Palermoprotokollens artikkel 5 trekker i retning av man må legge den generelle forsettslæren til grunn. Hovedregelen er at hvor skyldformen er forsett gjelder det samme forsettskravet for alle elementene i gjerningsbeskrivelsen, jf. strl. § 42 og rettspraksis.⁶⁵ I forhold til strl. § 224 gjelder det ingen unntak fra denne hovedregelen. Spørsmålet er om gjerningspersonen visste eller med overveiende sannsynlighet skjønte at alle elementene i strl. § 224 var oppfylt. Siden strl. § 224 er et handlingsdelikt vil gjerningspersonen i prinsippet alltid kunne ha sikker kunnskap om alle elementene i gjerningsbeskrivelsen er oppfylt.

Hovedregelen om at skylden må omfatte alle elementene i straffebudets gjerningsbeskrivelse følger av dekningsprinsippet som kommer til uttrykk i strl. § 42. Dersom det ikke foreligger skyld med hensyn til alle delene av gjerningsbeskrivelsen, foreligger det heller ikke grunnlag for bebreidelse i forhold til menneskehandelbestemmelsen.

⁶⁵ Jf. Rt. 1983 s. 682 (Brannanmelder-kjennelsen).

Strl. § 42 sier at ”Har nogen ved Foretagelsen af en Handling befundet sig i Uvidenhed angaaende Omstændigheder ved denne, der betinger Strafbarheden eller forhøier Strafskylden, bliver disse Omstændigheder ikke at tilregne ham.”

Med omstendigheter ved handlingen ”der betinger Strafbarheden” omfatter etter ordlyden selve handlingen og de ledsagende omstendighetene. Dette uttrykket omfatter også straffrihetsgrunnene, jf. Rt. 1974 s.841.

En særskilt problemstilling av interesse i forhold til skyldkravet i strl. § 224 er hvilken betydning det skal ha at vedkommende har vært i villfarelse med hensyn til om det foreligger samtykke. Hovedregelen er at dersom man har trodd at vedkommende har samtykket utelukker denne villfarelsen straffeskyld. Når det gjelder hovedmannen vil denne problemstillingen være lite praktisk. Dersom vilkårene i strl. § 224 er oppfylt vil det ikke foreligge et reelt samtykke. I forhold til medvirkeren kan en villfarelse med hensyn til samtykke være mer aktuell. Er medvirkeren ikke klar over at det for eksempel foreligger utnyttelse til prostitusjonsformål ved ”misbruk av sårbar situasjon”, ”vold” osv. må man legge dette til grunn, slik at medvirkeren ikke kan straffes for menneskehandel.

10.1 Dekningsprinsippets rekkevidde

Det følger av en tolkning av strl. § 42 første ledd at dersom gjerningspersonen er i villfarelse med hensyn til strafferettslige likeverdige momenter har dette ingen betydning. Dette skyldes at villfarelsen i disse tilfellene ikke har betydning for straffverdigheten av handlingen. Menneskehandleren tror at han ”utnytter” den fornærmede til prostitusjonsformål ved ”misbruk av sårbar situasjon”, mens han i stedet oppfyller kravet til ”forledelse” til prostitusjonsformål. I disse tilfellene virker villfarelsen ikke straffriende ettersom loven likestiller ”utnyttelse ved misbruk av sårbar situasjon” og ”forledelse”. Dette prinsippet gjelder også ved personforveksling: Gjerningspersonen tror at det er A han utnytter til prostitusjonsformål, mens det i realiteten er A han utnytter. I disse tilfellene er det ingen grunn til å tolke ordlyden i strl. § 42 innskrenkende. Villfarelsen påvirker ikke vurderingen av handlingens straffverdighet og hensynet til prevensjon har samme vekt som ellers.

Utenfor dekningsprinsippets rekkevidde faller også de tilfeller hvor gjerningspersonen har en uriktig forestilling om betydningsinnholdet i de uttrykk som strl. § 224 anvender. For eksempel uttrykket ”misbruk av sårbar situasjon”. Dersom gjerningspersonen uriktig mener at det ikke foreligger ”misbruk av sårbar situasjon”, kan dette skyldes at han enten tar feil av den faktiske situasjonen eller det kan skyldes at han tolker uttrykket annerledes enn lovgiver. I det første tilfellet bedømmes villfarelsen etter strl. § 42, i det andre tilfellet er det snakk om en rettsvillfarelse som bedømmes etter strl. § 57.

10.2 Medvirkningshandlinger og skyld:

Når det gjelder medvirkningshandlingene som er nevnt i strl. § 224 så kreves det den samme graden av skyld for medvirkeren som for hovedmannen. I forhold til menneskehandelbestemmelsen er det et krav om forsett, jf. strl. § 40 første ledd.

Medvirkeren behøver ikke selv å delta aktivt i alle ledd i den atferden som forutsettes å lede fram til den fullbyrdede menneskehandelen.

Derimot gjelder dekningsprinsippet også for medvirkeren, jf. strl. § 42. Siden skyldkravet er forsett, må forsettet dekke hele det objektive gjerningsinnholdet i straffebudet. Det må dekke hele den handlingen som fremkommer av strl. § 224 og som gjør menneskehandelen fullført. Dette kravet om fullbyrdesforsett er også et vilkår for å kunne bli ansvarlig for forsøk på medvirkning. Dersom medvirkeren feilaktig tror at gjerningspersonen gjennomfører menneskehandelen, kan han straffes for forsøk selv om hovedmannen frifinnes fordi vilkårene i strl. § 224 ikke er oppfylt. For eksempel medvirkeren lover hovedmannen at han skal få en pengesum dersom han utnytter kvinner til prostitusjonsformål på den måten som er beskrevet i strl. § 224. Dersom hovedmannen aldri kommer så langt som til denne utnyttelsen, kan likevel medvirkeren straffes. En slik regel om at medvirkeren kan bli straffet selv om hovedmannen ikke er kommet så langt som til straffbart forsøk, er i tråd med det Andenæs mener.⁶⁶ I teorien er en slik generell

⁶⁶ Jf. Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 338.

regel omdiskutert. Eskeland mener at medvirkeren ikke kan straffes hvis hovedmannen ikke har kommet lenger enn til forberedelsesstadiet.⁶⁷

Det alminnelig prinsippet i strafferetten om at hovedmannens og medvirkerens ansvar skal vurderes hver for seg, jf. pkt. 7.1. Innebærer også i forhold til skyldkravet at hver enkelt må svare etter egen skyld. Medvirkeren må svare etter graden av egen skyld uavhengig av om hovedmannen har utvist skyld.

Når det gjelder forsøkshandlinger og skyld, se pkt. 8.

⁶⁷ Jf. Eskeland (2005) s. 201.

11 Konkurrent

11.1 Generelt

Problemstillingen i konkurrentstiltellene er om man står overfor samme straffbare forhold, eller om det foreligger flere straffbare forhold i konkurrent. Dreier det seg om straffbare forhold av samme art sier man at konkurrenten er likartet. Er det snakk om straffbare forhold av forskjellig art kaller man konkurrenten ulikartet. Dette har både straffeprosessuell og strafferettslig betydning. I strafferetten har det først og fremst betydning for strafferammen og straffeutmålingen (strl. §§ 62 og 63).

I straffeloven foreligger det ingen generell lovbestemmelse som løser spørsmålet. I noen av konkurrentstiltellene følger det av ordlyden i strl. § 224 hvordan forholdet skal vurderes. Det kan for eksempel se ut til at lovgiver har vurdert det slik at menneskehandel som pågår over lang tid skal behandles som et straffbart forhold (se nedenfor). Grensen må ellers trekkes opp på bakgrunn av lovforarbeider, reelle hensyn, teori og rettspraksis. Utgangspunktet er grunnprinsippet om at tiltalte ikke skal dømmes mer enn en gang for den samme handlingen. Videre må hensynet til straffverdighet vektlegges når disse grensene skal trekkes.

11.2 Realkonkurrent

Dersom en menneskehandler har begått flere lovbrudd ved forskjellige anledninger, er spørsmålet om disse lovbruddene skal anses som selvstendige straffbare forhold, eller som ett straffbart forhold.

Dersom det dreier seg om lovbrudd av ulik karakter – som hvis menneskehandleren har overtrådt straffebestemmelsen for menneskehandel og promillekjøring – blir hvert lovbrudd sett på som ett selvstendig straffbart forhold. Menneskehandleren dømmes for både menneskehandel og promillekjøring. Dette er et eksempel på ulikartet realkonkurrent.

Menneskehandleren kan også ha krenket straffebud av samme eller nært beslektet art. Det er i disse tilfellene det oppstår tvil om hvordan spørsmålet skal løses. I slike tilfeller er det i samsvar med høyesterettspraksis, jf. bl.a. Rt. 1994 s.203, hvor Høyesterett uttalte at ”spørsmålet om en står overfor ett fortsatt straffbart forhold eller enkeltstående lovovertridelser, beror på en helhetsvurdering, der sammenhengen i tid, tilknytning til samme sted og eventuelt samme forsett er momenter av betydning”.⁶⁸ La oss se på ulike problemstillinger som kan oppstå i forhold til strl. § 224:

I de tilfellene hvor det kun er en fornærmet:

Det kan foreligge et tilfelle hvor samme atferd blir gjentatt overfor samme fornærmede. For eksempel den samme kvinnen blir utsatt for utnyttelse til prostitusjon ved misbruk av sårbar situasjon flere ganger. Eller den samme kvinnen blir slått flere ganger for at man skal klare å utnytte henne til seksuelle formål. I et slikt tilfelle kommer det først og fremst an på hvor lang tid det er gått mellom hver enkelt handling. Spørsmålet er om noen av disse tilfellene skal betraktes som flere lovbrudd (likartet realkonkurrens), eller én forbrytelse. I den eneste høyesterettskjennelsen som foreligger på området⁶⁹ ble det uttalt at ”Når det først foreligger utnyttelse til prostitusjon ved misbruk av sårbar situasjon, taper ikke forholdet karakter av utnyttelse om den prostituerte en periode velger å gå ut av virksomheten, for deretter å vende tilbake på samme grunnlag som tidligere, eventuelt ved at dette skjer flere ganger.” I slike tilfeller skal forholdet betraktes som én forbrytelse.

Strl. § 224 har en såkalt sammensatt gjerningsbeskrivelse, det vil si at gjerningsbeskrivelsen består av handlinger som hver for seg omfattes av forskjellige straffebud. Straffebudet rammer for eksempel vold og trusler. Isolert sett rammes volden av strl. § 228, og trusler av strl. § 227. I disse tilfellene vil man si at den sammensatte gjerningsbeskrivelsen i strl. § 224 konsumerer handlingene som hver for seg omfattes av andre straffebud. Dette betyr at i de tilfeller det blir brukt vold mot en fornærmet for å utnytte henne for seksuelle formål, skal man bare bli straffet etter strl. § 224, og ikke etter

⁶⁸ Jf. Eskeland (2006) s.226.

⁶⁹ Jf. Rt. 2006 s. 222.

både strl. § 224 og strl. § 228. Skulle man bli dømt etter begge bestemmelsene ville dette ha innebåret at man ble dømt flere ganger for det samme faktiske forholdet.

I tilfeller med flere fornærmede

Hovedregelen her er at det skal dømmes for like mange straffbare forhold som det er fornærmede. Anta eksempelvis at menneskehandleren utnytter fem ulike kvinner til prostitusjonsformål ved å misbruke deres sårbare situasjon. Da foreligger det flere lovbrudd som blir pådømt i likartet realkonkurrens. Dette kan illustreres med Frostatings lagmannsrettsdommen⁷⁰ hvor det blant annet ble uttalt at ”A dømmes for forbrytelser mot strl. § 224 første ledd bokstav a), jf. annet ledd bokstav a) og b), jf. fjerde ledd, jf. § 60a) (fem tilfelle), alt sammenholdt med straffeloven § 62, til en straff av fengsel i 5-fem-år.”

11.3 Idealkonkurrens

Flere lovbrudd kan være begått i en og samme handling. Ofte rammes handlingen av flere straffebud, eller det samme straffebudet kan også bli overtrådt flere ganger i samme handling. I disse tilfellene er spørsmålet om en handling likevel kan utgjøre flere straffbare forhold. Anses handlingen som flere straffbare forhold – hvis man for eksempel både har overtrådt strl. § 224 og strl. § 229 – kaller man det ulikartet idealkonkurrens. Flere krenkelser av strl. § 224 i en handling kalles likartet idealkonkurrens. I de tilfellene hvor det foreligger idealkonkurrens har hensynet til at gjerningspersonen ikke skal dømmes mer enn en gang for et straffbart forhold avgjørende vekt. Flere straffebud kan kun anvendes ved siden av hverandre i de tilfeller de rammer ulike sider av handlingen. Det er bare i disse tilfellene man kan si at tiltalte ikke blir dømt mer enn en gang. Dersom loven ikke sier noe om hvorvidt det foreligger ett eller flere straffbare forhold, blir problemstillingen om straffebudet retter seg mot de samme sidene, eller mot ulike sider av det straffbare forholdet. Her skal nevnes enkelte typetilfeller.

⁷⁰ Jf. Frostating lagmannsrett av 20.09.2006, siste side.

I de tilfeller hvor det foreligger en fornærmet:

I de tilfeller gjerningspersonen tvinger fornærmede til prostitusjon ved å slå henne/han så hardt at fornærmede blir skadet på legemet, skal han både dømmes etter strl. § 224 og strl. § 229. Strl. § 224 krever kun vold, ikke skade. Ved at man blir dømt etter begge bestemmelsene gir man uttrykk for at legemsbeskadigelse innebærer en forhøyelse av straffeskylden. Handlingen er mer straffverdig i disse tilfellene sammenlignet med en mildere form for voldsanvendelse.

Strl. § 224 kan etter omstendighetene også brukes ved siden av strl. §§ 195 og 196 om seksuell omgang med mindreårige. Dette fremkommer av forarbeidene.⁷¹ En menneskehandler utnytter barn til et pedofilt nettverk, eller man formidler ekteskap med kvinner som har barn, og det er åpenbart at seksuell utnyttelse av barnet er det egentlige formålet med ekteskapet. Ved å anvende både strl. § 224 og strl. § 195 eller strl. § 196 får man lagt vekt på ulike sider ved forbrytelsen (blant annet frihetsberøvelse, tvang og alder).

Dersom ulike straffebud tar sikte på å verne samme type interesser, men omfatter interessenkrenkelser av ulik alvorlighetsgrad, vil de som sagt ikke kunne anvendes ved siden av hverandre. Når det gjelder strl. § 224 oppstår denne problemstillingen blant annet i forhold til strl. § 202 ("hallikparagrafen"). I disse tilfellene vil domfellelse for den mest alvorlige forbrytelsen gi et dekkende uttrykk for alt det som gjør handlingen straffverdig. Når det gjelder forholdet mellom strl. § 224 og strl. § 202 er dette kommentert i forarbeidene: "Endringen vil ha betydning for hvilket straffebud bakmennene i prostitusjonsvirksomheten rammes av."⁷² Man kan si det slik at i disse tilfellene vil strl. § 224 konsumere den noe mildere strl. § 202.

Det kan oppstå tvil om hvorvidt man kan anvende bestemmelser som verner tilnærmet like, men ikke identiske interesser i idealkonkurrens. Som nevnt beskriver strl. § 224 en lovbestemt sammensatt forbrytelse. For å dømmes må det bevises at det både er utvist

⁷¹ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 76.

⁷² Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s. 52.

”vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd” og at man har blitt ”utnyttet” eller ”forledet” til ”prostitusjon eller andre seksuelle formål”, jf. strl. § 224 første ledd bokstav a). Gjerningsinnholdet består av viktige elementer av forbrytelser mot den personlige frihet og integritet eller av seksualforbrytelser. I utgangspunktet kan ikke tiltalte samtidig straffes for de enkelte ledd i forbrytelsen. Lovbestemmelsen konsumerer samtidig for eksempel trusler, jf. strl. §227 eller vold, jfr. strl. §228. I enkelte tilfeller vil gjerningspersonen gjerne utøve ”vold” eller fremsetter ”trusler” som er av større styrke enn det som kreves etter strl. § 224 (jf. ovenfor). Spørsmålet er om man i disse tilfellene både kan dømme etter strl. § 228 eller strl. § 227 og strl. § 224. I og med at det skal mindre til før det foreligger ”vold” og ”trusler” etter strl. § 224 enn strl. § 228 og strl. § 227, vil man ikke få med at handlingen kan omfatte ”vold” eller ”trusler” som overstiger det høyere minimum som er nødvendig etter disse to bestemmelsene. Dette hensynet taler for at bestemmelsene skal anvendes i idealkonkurrens.

Hvis man bare anvender strl. § 224 kan man ved straffeutmålingen ta høyde for hvor kraftig volden er, eller hvor alvorlig trussel det er snakk om. Videre vil en anvendelse av disse bestemmelsene ved siden av hverandre ha preg av at tiltalte blir dømt to ganger for samme handling. Konklusjonen må bli at man ikke kan anvende strl. § 227 og/eller strl. § 228 i idealkonkurrens med strl. § 224.

I de tilfellene hvor det foreligger flere fornærmede:

Menneskehandel er en personlig krenkelse av den enkelte fornærmede. Det er sikker rett at ved personlige rettskrenkelser foreligger det ett straffbart forhold for hver enkelt fornærmet. Dersom en av menneskehandlerne transporterer flere kvinner over grensen til Norge for å utnytte dem til prostitusjon, foreligger det like mange straffbare forhold som det er kvinner i bilen. Dette er et eksempel på et tilfelle hvor man anvender strl. § 224 i likartet idealkonkurrens.

12 Særskilt om forholdet mellom strl. § 224 og strl. § 202 ”hallikparagrafen”.

Å utnytte og forlede noen til prostitusjon var tidligere regulert i strl. §202 sammen med det å fremme andres prostitusjon. Ved lovendringen i 2003 ble straffebudet mot å utnytte og forlede noen til prostitusjon overført fra strl. § 202 til strl. § 224, samtidig som strl. §224 ble en bestemmelse om menneskehandel. I odelstingsproposisjonen står det at endringen vil ha betydning for hvilket straffebud bakmennene i prostitusjonsvirksomhet skal rammes av. Det har ikke vært meningen at endringen skal avkriminalisere noen handlinger som i dag rammes av strl. § 202.⁷³ I Innstillingen til Odelstinget nr. 118 (2002-2003) s. 9 støtter man opp om denne forståelsen.

Strl. § 202 regulerer i dag det å fremme andres prostitusjon, jf. strl. § 202 første ledd bokstav a). Den alminnelige språklige forståelsen av å ”fremme” innebærer at dersom man bidrar til prostitusjonen så rammes forholdet av hallikbestemmelsen. Denne forståelsen av ordlyden blir også lagt til grunn i odelstingsproposisjonen samtidig som man nevner en rekke eksempler på forhold som rammes av strl. § 202 og som faller utenfor rekkevidden av strl. § 224.⁷⁴ Disse eksemplene er: Mellommannsvirksomhet, at man organiserer sex-klubber hvor medlemmene får tilgang til prostituerte, at man kjører vedkommende til det stedet hvor kontakten med kundene oppnås og at den prostituerte har en leilighet å jobbe fra. Av forarbeidene fremkommer det også at de samme handlingene som er nevnt som eksempler på overtredelse av strl. § 202 vil være straffbare etter strl. § 224 dersom utnyttelsen har skjedd ved bruk av de tvangsmidlene som er nevnt i strl. § 224 første ledd. Dette følger også direkte av ordlyden. Dersom man for eksempel organiserer sex-klubber hvor medlemmene får tilgang til prostituerte kvinner som man har fått tak i gjennom å misbruke deres sårbare situasjon som stoffmisbruker rammes forholdet av strl. § 224, og ikke av strl. § 202. Det samme gjelder den som for eksempel lurer en kvinne til å tro at hun skal arbeide som servitør, for så å tvinge henne til å arbeide som prostituert.

⁷³ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s.52.

⁷⁴ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s.75.

I forarbeidene står det videre at hvis det unntaksvis skulle være brukt andre midler enn dem strl. § 224 omfatter så vil forholdet likevel kunne omfattes av strl. § 202. "Fremme" skal ikke forstås så snevert at bare helt frivillig prostitusjon omfattes.⁷⁵ Av den første setningen kan man slutte at utnyttelse av en voksen kvinne til prostitusjon rammes av strl. § 202 dersom utnyttelsen ytrer seg på annen måte enn oppregnet i strl. § 224. Dette følger også direkte av lovteksten, og det ble lagt til grunn i lagmannens rettsbelæring (fra 20.9.2005) som ble godtatt av Høyesterett den 7.2.2006. Videre kan man lese siste setning som en presisering av lovteksten. Strl. § 202 omfatter både den helt frivillige prostitusjonen og også prostitusjon som ikke er fullt så frivillig. Slik ble loven tolket i den første tingrettsdommen.

⁷⁵ Jf. Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) s.75.

13 Litteraturliste

Bøker

- Andenæs, Johs, *Alminnelig strafferett*. 5. utgave. Universitetsforlaget 2004.
- Andenæs, Johs, *Spesiell strafferett*. 3. utgave. Universitetsforlaget 1996.
- Bratholm, Anders og Matningsdal, Magnus, *Straffeloven med kommentarer. Anden del. Forbrytelser*. Universitetsforlaget 1995.
- Ekchoff, Torstein, *Rettskildelære*. 5. utgave. Universitetsforlaget 2001.
- Eskeland, Ståle, *strafferett*. 2. utgave. Cappelen Akademiske Forlag 2006.
- Husabø, Erling Johannes, *Straffansvarets periferi*. Universitetsforlaget 1999.
- Kjerschow, P. *Straffeloven med kommentar*. Forlaget av H. Aschehoug & co 1930.
- Møse, Erik, *Menneskerettigheter*. 1. utgave. 2. opplag. Cappelen Akademisk Forlag 2002.
- Slettan, Svein og Øie, Toril Marie. *Forbrytelse og straff*. 1. utgave. Tano Aschehoug 1997.
- Norsk lovkommentar 2005*. Hovedredaktører: Lødrup, Kaasen og Tjomsland. Gyldendal Norsk Forlag AS 2005.

Artikler i tidsskrifter

- Stridbeck, Ulf, *Prostitusjon i Norge*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap. Årg. 92 (2005), s. 54-72.

Lovregister

- Alminnelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 nr. 10 (Straffeloven).

Forarbeider

- Ot. prp. nr. 28 (1999-2000) Om endringer i straffeloven
- Ot. prp. nr. 62 (2002-2003) Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (lovtiltak mot organisert kriminalitet og menneskehandel, gjengangerstraff mv.)
- Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff (straffeloven).

Innst. O. nr 118 (2002-2003) Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (lovtiltak mot organisert kriminalitet og menneskehandel, gjengangerstraff mv.)

Domsregister

Høyesterett

Rt. 2006 s.222

Lagmannsrett

Frostating Lagmannsrett, avsagt den 20.09.2005, LF- 2005- 71379.

Tingrett

Trondheim tingrett, avsagt den 01.04.2005, 05-011620MED-TRON.

Trondheim tingrett, avsagt den 31.10.2005, 05-126248MED- TRON.

Handlingsplaner, rapporter

Regjeringens handlingsplan mot handel med kvinner og barn (2003-2005).

Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2005-2008).

FAFO, Crossing Borders. An Empirical Study of Transnational Prostitution Trafficking in Human Beings. 08.03.2004.

Årsrapporten til Rosa (2005).

Internasjonale konvensjoner

Konvensjonen mot organisert kriminalitet 2000, The United Nations Convention Against Transnational Organized Crime 2000.

Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children. (Palermoprotokollen 2000).

Internettressurser

Departementene

<http://www.odin.dep.no>

Fafo

<http://www.fafo.no>

ProSenteret

<http://www.prosenteret.no>

Diverse

<http://www.sexhandel.no>

<http://www.uio.no/studier/emner/jus/jus/VALSPE10/>

14 Lister over tabeller og figurer m v

<http://www.uio.no/studier/emner/jus/jus/VALSPE10/>